

SELÇUKÎLER ZAMANINDA ANADOLU'DA TÜRK MEDENİYETİ*

Fuat KÖPRÜLÜ

Aktaran: Tülay METİN**

(s. 193) Osmanlı saltanatının tesisinden evvel Anadolu Türklerinin geçirdikleri safhalar, bugüne kadar yalnız siyasî ve askerî bir nokta-i nazardan tedkik edilebilmiş, ictimai hayatın lisan, edebiyat, sınai-yi nefise, iktisadiyat, din, adet ve ahlâk, hukuk gibi muhtelif tecellileri, hülasa bir kelime ile garb Türklerinin ebda' ettikleri medeniyetin şekil ve rengi tamamıyla meçhul kalmıştır. Tarihi yalnız siyasî ve askerî hadiselerin ma'kesi addeden eski tarihçilerimizin bize lazım gelen vesaiki bırakmamaları bu meçhuliyette kısmen medhaldar olsa bile asıl mesuliyet tarih medlûlini anlamayan bugünkü müverrihlerimize racidir: Osmanlı tarihini kendisine takdim eden safhalardan tamamıyla ayırarak mevhum ve mücerred bir surette tedkike çalışan o gibi müdekkikler için sekizinci asırdan evvelki zamanın hiçbir kıymeti yoktur; lisanın, edebiyatın, (s. 194) tarz-ı maişetin, ahlak ve adatın Osmanlılardaki tecellilerini anlamaya çalışırken, yalnız "Söğüt" ve havalisinden bahsederler ve yalnız "kayı" aşireti nazar-ı dikkatlerini celb eder. Orta Asya'dan gelen ufak bir aşiret halkının az müddette müesses ve kavi bir hükümet teşkil edebilmesini ancak harikulade rüyalarla tefsir eden eski müverrihler gibi, bugünkü müdekkikler de, Anadolu'daki Türk lisan ve edebiyatını dört yüz çadır halkında aramaktan hala fariğ olmuyorlar. Hâlbuki ilmî bir surette düşünülürse derhal

* Anadolu'da inkişaf eden Türk edebiyatının yedinci ve sekizinci asırlarda nasıl bir şekil ve mahiyette bulunduğu bu meseleyi nisbeten en iyi tedkik etmiş olan "Gibb" de dâhil olduğu halde bütün müverrihlerce meçhul kalmıştır. Yukarıdaki makale, Anadolu'daki Türk edebiyatının ilk safhaları hakkında peydepey neşr etmek ümidinde bulunduğumuz silsile-i tedkikate medhal omak üzere, bundan üç sene evvel yazılmış ve 1330-1331 sene-i dersiyesinde daru'l-fünunda takrir edilmişti. Bu defa onu tab' ve neşr ederken birçok yerlerini -heman kâmilen denecek derecede- tebdil ve tevsî' lüzumu his ettikse de, başlı başına uzun bir tettebbua muhtaç olmak itibarıyla bu cihette ileriye ta'lik şimdilik birkaç ufak haşiye ilâvesiyle iktifa eyledik. Bu makale, *Milli Tettebbular Mecmuası*, Cild II, Sayı 5, 1331, 193-232'de yayınlanmıştır.

** Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu.

anlaşılır ki Osmanlı lisanı, Osmanlı edebiyatı demek, bilumum garb Türklerinin lisan ve edebiyatı demektir; millî bir medeniyeti, siyasî hâkimiyetlerden maada ehemmiyet ve tesirleri olmayan muhtelif sülalelere isnad etmek tam manasıyla bir garibedir; her hangi bir şehir veya vilayet Selçukîlerden Osmanlılara yahut Karamanlılara geçmekle millî rengini değiştirmiş olmuyordu.

Esasen Osmanlılardan evvel Anadolu'nun iyice Türkleşmiş olduğu kabul edilmezse, ufak bir aşiretin o kadar vâsi bir sahada kavi bir hükümet ve oldukça kuvvetle temsil eden bir medeniyet vücuda getirmesi, nihayet bir muamma halinde kalır. Millî tarihimizin şimdîye kadar en meçhul kalan ve en yanlış anlaşılan bu noktasını tenvir için, garb Türklerinin medeniyetini müteselsil gayri münkatî' bir surette izaha çalışacağız.

Siyasî Hayat

Büyük Türk hakanı “Melikşah”ın vefatıyla muazzam Selçukî İmparatorluğu parçalandığı esnada Küçük Asya'da meydana çıkan müstakil Rum Hükümet-i Selçukîyesi oldukça kavi esaslar üzerine istinad ediyordu; ana vatandan nihayetsiz bir sel şeklinde çıkan Türkler Acem ve Arap medeniyetleriyle iyice temas ettikten sonra, bilhassa “Malazgirt” muzafferiyetini müteakib Anadolu'da tamamıyla istikrar etmişler ve lisanlarını, dinlerini âdetlerini layıkıyla tamim ederek Ermeni hâkimleriyle Bizans hükümdarlarını daimi bir tehdit altında bırakmışlardı.

Hristiyan âleminin şarka doğru mütemadi hücumlarına mukabil, İslâm âlemi yani ana vatandan kesif kitlelerle gelen Türkler garbe ilerliyor, Türk cengaverlerinin Ak ve Kara Deniz kıyılarında yükselen tevhid nidaları, Bizans'ın bütün mukabelelerine rağmen, daimi bir yürüyüşle Marmara kenarlarına yaklaşıyordu. Türk, Kürt, (s. 195) Arap, Acem, Ermeni hatta Rum unsurlarından mürekkep gayri mütecanis ordusunun kuvveti, Anadolu Hükümet-i Selçukîyesini uzun müddet komşularına mütefevvik bulundurarak etraftaki İslâm ve Hristiyan hükümetlerine dehşet bahş olmuştu; Fakat altıncı asrın nihayetlerine doğru “Kılıç Arslan”ın, Selçukîlerin eski âdetlerine imtisalen memleketi oğulları arasında taksim etmesi, bu muazzam imparatorluğun kuvvetini yekdiğerine mütearız on bir kısma ayırarak dâhili muharebelerin zuhuruna sebebiyet verdi. Nihayet “Sultan Rükneddin Kâhir” vahdet-i siyasiyeyi temin için bütün hayatını sarf ettiyse de usul-ı idarenin icabatı ve veraset-i kanununin gayri muayyen şekli Anadolu Türklerinin payidar bir refah ve saadet devresi idrak etmelerine daima mani oldu: veraset kavgaları, istiklal gürültüleri arasında Rum ve Ermeniler fırsat buldukça baş kaldırıyorlar, civardaki Türk ahaliyi yerlerinden kaçırıyorlar, fakat biraz sonra hem civarları

üzerinde nüfuzunu tesis eden bir Türk hükümdarı karşısında mağlup ve perişan olarak ağır şartlarla akd-i sulh ediyorlardı.

Hülasa, bütün dâhili tefrikalara rağmen Anadolu'da Türk hâkimiyeti her şeyde kendini göstermekte idi. Anadolu Selçukîlerinin parlak devri addedilen "Birinci Alâeddin Keykubâd" zamanında, Selçukîlere tâbi küçük emaretler kâmilen daire-i itaate irca' olundular; fakat o esnada şarktan dehhaş bir kasırga gibi gelen Moğol kuvveti karşısında mukavemet kabil olamayacağını anlayan hükümdar, İlhan-ı Azama tabiiyetten sonra, dâhil şoreşleri ve "Celâleddin Harezşah"ın hücumlarını def' ile meşgul oldu. Bütün Anadolu'yu kendi idaresine alarak harici muhacimleri def' ettikten maada hakan-ı azama tabiiyetle Moğol istilasını tehlikesini de bertaraf eyleyen bu müdebbir hükümdar zamanında garb Türkleri mesud ve müreffeh bir hayat geçiriyorlardı. "Konya", "Sivas", "Erzincan" gibi büyük medeniyet merkezleri etrafına metin surlar çekilmiş, Anadolu'nun her tarafında camiler, türbeler, medreseler, hanlar, çeşmeler yapılmıştı. O devre kadar dâhili gürültülerden kurtulamayan, muhacim ordular tarafından bağ ve bağçesinin pay-i mal edildiğini ve hayat ve servetinin daima tehlikede bulunduğunu bilen halk, "Alâeddin"ın hekimâne siyaseti sayesinde, memlekette asayiş, refah, saadet görüyorlardı. Büyük şehirlerde hayat inceleşmiş, ays u işret, sefahat, sınavi-i nefise terakki etmişti. "Tevârih- Âli Selçuk" müterciminin pek iyi söylediği vecihle, müşarileyh (s. 196) "Selçukîler hanedanının siracu vehhac ve ayet muhkim idi. Oğuz hanlarından ve Oğuz neslinden İslâm sancaklarını ve alemlerinin anın gibi yüceltici sultan gelmedi. Ve anın gibi kişverdar ve din perver, şehriyar-ı dadgoster ve sultan-ı şeytan-suz ve cihanban bina enduz Türkistan'dan Acem iklimlerine ve Rum'a inmedi. Uc azamette ve devre-i rifaatte ol mertebeye erişmişti ki mülûk-ı emsar ve cebabire-i ruzgar mümin ve zunnardar-ı Hicaz diyarından Gürcistan ve Abhaz hududuna değin ve Rus vilayetinden Tarsus hududuna değin ve Antalya hududundan Antakya aksasına değin ve Suğdak ve Kıpçak yazılarından Şam ve Irak beriyyelerine değin ve Rum ve Frenk ve Ermen vilayetinin bidayetinden Medain ve Yemen vilayetinin nihayetine değin cümle anın fermanına muti' ve munkad olmuşlardı. Ekser ekâlimde hutbe ve sikke anın adıyla müşerref ve müzeyyendi".

Fi'l-hakika "Keykubâd-ı evvel" memleketinde adil, kavi ve muntazam bir idare vücuda getirmekle kalmayarak ulema ve udebayı da etrafına toplamış, zeki, müdebbir, sanatkâr, sanatperest bir hükümdardı. Rum saltanatının küçük kardeşine verileceğini anlayarak ondan evvel babasını öldüren "Gıyâseddin Keyhüsrev" tahta geçince, Anadolu'nun refah ve saadeti birden bire gaib oldu: "Alâeddin"ın katlini tecviz etmeyen İlhan-ı Azam "Baycu Noyin"i Anadolu vilayetlerine nezaret maksadıyla ve kutlu bir ordu ile gönderdi. Dâhilen işler

karışıyor, veraset kavgası, “Baba İshak”ın huruci “Saadettin Köpek” isminde bir nedimin rezaletleri, Mısırlıların agavati yetişmiyor gibi Moğollar “Erzurum”u, “Tokat”ı, “Kayseriye”yi zabt ve “Gıyâseddin”in ordularını mağlup ediyorlardı. Bu daimi harekât-ı askeriye ahalinin huzur ve istirahatını mahv ediyor, refah ve servet yerine zulm ve sefalet hükümlerine oluyordu. Duçar olduğu felaketlerden müteessiren “Sis”e çekilerek orada ayşu işretle mahv olup giden bu hükümdardan sonra, Anadolu’nun hayatı çok tahammülsüz bir şekil aldı: “Gıyâseddin”in üç oğlu kâh münferiden kâh ikisi üçü birlikte icra-yı saltanat ediyorlar, Moğolların, Bizanslıların müdahaleleri ve dâhilî igtışaşlar arasında memleket mahv ve perişan olup gidiyordu. Ahali zalim ve gaddar memurlar elinde inliyor, İlhan-ı Azama verilen vergiyi tahsil için her şey meşru ve tabii görülüyordu. Nihayet “Üçüncü Alâeddin Keykubâd”ın “Gazan Han”ın emriyle idamından sonra, Anadolu’nun (s. 197) siyasî vahdeti artık kat’i olarak bozuldu; “470”den “707”ye kadar devam eden Selçukî devleti enkazı üzerinde yükselen on tane küçük beylikten bir tanesi yani Osmanlı emareti az müddet zarfında garb Türklerini toplayıncaya kadar, Anadolu’da kat’i bir sükun ve saadet devresi açılmadı.

Mamafih, bütün o dâhili ve harici karışıklıklara rağmen, Anadolu mütemadiyen Türkleştirilmiş, İslâm dini ve Türk lisanı her tarafı istila etmiş, sayan-ı dikkat bir medeniyet ibda’ edilmiştir; binaenaleyh, Osmanlı hükümeti tesis ettiği zaman, Anadolu Türkleri fikir ve medeniyet itibarıyla bizim müverrihlerimizin zannından çok fazla ilerlemiş, göçebe hayatından ve aşiret şeklinden -bilhassa büyük şehir ve kasabalarda- tamamıyla kurtulmuştu¹.

İdare Teşkilâtı

Hâricî ve dâhilî bütün düşmanlara rağmen Küçük Asya’da Türk ruh ve irfanını neşre muvaffak olan Selçukî devleti, idare ve ordu teşkilatını az çok kavi esaslar üzerine istinad ettirmiş ve oldukça payidar bir idare tesis etmişti².

¹ Münecimbaşı Tarihi – Hayrullah Efendi Tarihi – Kühü’l-Ahbar – Tenkih et-Tevârih – Miratü’l-İber – el-Araze – Selçuknâme-i İbn Bîbî “Türkçe” – İbn Esir – Hammer Tercümesi – Takvim-i Meskûkât-ı Selçukîye – Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu “Dördüncü Cild” – Halil Edhem ve Ahmed Tevhid beyler tarafından Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasında neşr edilen muhtelif makaleler.

² İslâmiyeti kabul etmiş Türkler tarafından tesis olunan hükümetlerin hemen hepsinde meselen Selçukîlerde birçok müessesat-ı idare Abbasilerden ictibas olunmuştur. Abbasilerin bu husustaki teşkilâtına gelince, onlar Sasanilerden -medeniyetin sair hususâtında olduğu gibi bu sahada da- birçok şeyler ictibas eylemişlerdir. “Müverrih Barthold”, sair bilumum müverrihlerle hemfikir olarak, İranlılara meyal olan Abbasilerin Sasanilerden usul-ı idarece birçok şeyler aldıklarını, vezaretin sırf Sasanilerden me’huz olduğunu, hatta Horasan’a Sasanilerin zamanında olduğu gibi Abbasilerin zamanında da iki kere hükümdarın oğlunun vali

tain edildiğini söylüyor [Barthold, *Moğol İstilas Zamanında Türkistan*, Rusça] Abbasilerin teşkilâtı hakkında “Corci Zeydan”ın “Medeniyet-i İslâmiye Tarihi”nde birçok tafsilat vardır. Anadolu’daki Selçukî hükümeti, sair mahallerdeki Selçukî hükümetlerinden daha ziyade millî ananelere sadık kalmış, meselen “şilan, segir” gibi millî ve umumî müesseseleri, yirmi dört boy teşkilâtını, hatta kurultayı muhafaza etmiştir. [Bunlar hakkında fazla malumat almak için mecmuamızın geçen sayısındaki makalemize müracaat ediniz]. Bunun sebebi, öyle görülüyor ki, Türklerin Anadolu’ya kesif kitleler halinde gelmeleri ve bu büyük kitlelerin anelerini, müesseselerini de kendileriyle beraber getirmeleridir. Anadolu daha “Alp Arslan”ın, hatta “Tuğrul Bey”in zamanlarında bir daru’l-cihad idi; yalnız büyük kitleler değil, birçok serguzeştci efrad da oraya koşup giderlerdi [Nizamülmülk, *Siyasetnâme*]. Selçukî teşkilâtında Gaznevîlerin ve binnetice Samanîlerin tesiri olduğu da daima nazar-ı itibara alınmalıdır. Binaenaleyh “Barthold”un Samanîler hakkında “Siyasetnâme ile “Nerşahi”den iktibas ettiği izahatı hülasen nakl ediyoruz: Hükümetin başında yalnız Cenab-ı Hakka karşı mesul bir hükümdar vardı; büyük bir tesiri olmamakla beraber hükümdar Bağdad halifesinden bir ferman alırdı. Hükümdarın mesai-yi umumiye-yi tanzim edecek bir veziri olurdu. O asırlarda Şark Müslüman Hükümetlerinde idare ikiye ayrılırdı: Saray, divan. Samanîlerden evvel Şark Müslüman hükümetlerinde Abbasîlerde olduğu gibi kölelerden ve bilhassa Türk kölelerden mürekkeb bir hassa askeri bulunduğunu biliyoruz; Fakat “İsmail” ve halifeleri zamanında böyle bir asker mevcuttu. Bu kölelerin o zaman büyük bir nüfuzu olmadığı gibi, büyük memuriyetlerde bunlara munhasır değildi; büyük ailelerden bir takım adamlar da o memuriyetlere geçebilirlerdi. Orduda “dihkanlar”da vardı; ve esasen o asırda bütün Maveraünnehir ahali silah taşlardı. “Nizamülmülk” bir Türk gulamının Samanî Devleti zamanında nasıl meratib-i kat’i ettiğini anlatıyor [Siyasetnâme 17. mebhas]. Mamafih bu âdet daha “Nizamülmülk” zamanında artık mer’i değildi. O tafsilata göre, nefer, sırasıyla “Yasak başı, hayl başı, hacib” ve nihayet “Hacibu’l-Hüccab” olabilirdi ki bu son derece devletin en yüksek mevkilerinden idi. Sarayda bundan başka, hassa kumandanı, kapıcılar, avcılar; mirahurlar, ila ahiri vardı ki, Siyasetnâmede birer birer mezkûrdur. Askerî büyük makamlar ve bilhassa valilik, bazı istisnalardan sarf-ı nazar, eski büyük ailelere mahsus gibiydi. Devletin en yüksek makamı Horasan valiliği olup buranın valisine “Sipehsalar” derlerdi; hükümdar birisini vezir tayin etmek isterse onun reyini istimzac ederdi. “Hacibu’l-Hüccab”lık valilik makamından çok yüksekti. Sarayın işesini “vekil” idare ederdi ki vüzerâ ve sair ümera ile hemrütbe idi. “Nerşahi”, “Tarih-i Buhara”sında devletin on resmi dairesi bulunduğunu söylüyor ki şunlardan ibarettir: “1” Divan-ı Vezir “2” Divan- Müstevfi “3” Divan-ı Amidülmülk “4” Divan-ı Sahib-i Şura “5” Divan-ı Sahib-i Berid “6” Divan-ı Müşrif “7” Divan-ı Melik Hükümdar “8” Divan-ı Muhtesib “9” Divan-ı Vakf “10” Divan-ı Kadı. Vezir, bütün kâtiplerin reisi olup, alameti, yanında bir hokka bulunmasıdır. “Müstevfi” yahud “Hazine” dairesi Abbasîlerin “Divan-ı Harac”ına muadil gibidir. “Amidülmülk” dairesi “Divan-ı İnşa” vazifesini ifa eder. “Divan-ı Sahib-i Şura” Abbasîlerin Türk askerî divanı’na muadildir; bu dairede mülkiye memurlarından “Ârız”ın bulunması icab eder ki, bunun vazifesi, askere maaş tevziinden ve hesabata bakmaktan ibarettir. Samanîler senede dört kere maaş verirlerdi. “Sahib-i Berid” posta nâzırı demek olup merkezin emirlerini vilayata tebliğe ve vilayetlerden olup biteni merkeze ahbare memurdu. Merkezî idare Samanîlerde o kadar kutlu idi ki vilayetlerden valiler aleyhine haberler verilse bile merkeze vasil olurdu; fakat Gaznevîlerin zamanında vilayatta bu vazife ile mükellef olanlar valilerin emrine tabidiler. “Divan-ı Müşrif” saray masrafını teftiş ile mükellefti. “Divan-ı Melik Hükümdar” hükümdarın emlakını idare eden bir “vekil”in idaresinde idi. Muhtesibler çarşı ve sokağın intizam ve asayişine, belediye işlerine bakarlardı; bu vazifeye mutemed hadım ağaları, bitaraflıkla meşhur kibarlar, ihtiyar Türkler,

Son inkisam safhasına kadar (s. 198) az çok farklarla devam eden bu teşkilâtın esasını millî ve dinî ananelerde aramak icab eder. İslâm dinine ve ehl-i sünnet mezhebine bütün vicdanlarıyla sadık kalan sair Türkler gibi, Rum Selçukîleri de şeriatın ahkâmına tamamıyla riayet etmekte idiler. Her yerde kadı ve müftüler ahkâm-ı şer'iyeye taben infaz-ı hükm eylerler, adaletin ihlaline müsaade etmezlerdi. Sultanın daire-i hükümeti dâhilinde birinin malı çalınsa derhal hazineden tazmin edilirdi. "Zira kadim-i İslâm padişahlarının âdeti bu idi ki hükmü eriştiği yerlerde uğru ve harami (s.199) halkın malını alsa öderlerdi ve sonra haramiyi bulup siyaset ederlerdi. Ve malın hezaneyle teslim ederlerdi. Ve şehirlerde ve vilayetlerde alınsa ol şehrin ve ilin subaşı ve naibi eksiksiz öderlerdi. Ondan sonra haramiyi talep edip bulurlardı. Zira şer'i bunun üzerine mebnidir ki halkın malına ve canına beyler ve hâkimler payındandır"³

Yedinci asrın son senesinde Konya tahtına cülus eden ve pek garip ber ser-i guzeşt sahibi olan "Gıyâseddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan" ilm ü fazlı nisbetinde adil olduğu cihetle, her gün tevzî-i adaletle iştiğal ederdi: "Selamlık sofasında serir-i memlekete oturup kadı ve müftü huzurunda mazlumlar şikâyetini ve deavi ve kazaya dinleyip kat'i deavi ve fasl-ı hususata kadı ve eimme huzurunda hükmedip faysala yetirirdi. Bunun zamanından (s. 200) Sultan Alâeddin zamanının âherine dek Rum padişahlarının âdeti böyle olurdu ki pencşenbe ve duşenbe günlerinde elbette oruç tutup ordugâhda hazır olurlardı ve ol iki gün ikindiye değin mazluma adl ü dad ederlerdi. Şer'i kazayayı kadıya havale kılıyorlardı; divanı ve örfi muamelatı sahib-i divan ve küttab bitirirlerdi. Ve sultan yılda bir kere şeriat mahkemesine hazır gelirdi, eğer bir müddei olsa ki sultanla davası ve suzi olaydı, evvel müddei ile kadı katında beraber dururdu. Ta ki kadı evvel kadıya da her ne ki emir kılıyorsa şer'i muktezasinca nafiz olurdu. Ve sultana evvel halette hiç hürmet ve haşmet, şeriat-ı namus riayeti için, olunmazdı. Çok deavî âher olurdu, ve sultan saltanat sarayına nüzul kılıyordu, kaide öyle idi ki evvel gün kadıya vazife ciheti için kıymetli teşrif ve hil'ât eyü eşkün katır gönderirlerdi. Bu mana Sultan Alâeddin devri âherine değin mukarrerdi"⁴. Bu, şeriatın esaslarına son derece kavi bir (s. 201) riayet ve

hatta âlimler tayin olunurdu. Vakıf idaresi muahharen lagv olunmuş, ve miladi on ikinci asır fermanlarından bu vazifenin kadıya havale edildiği anlaşılmıştır. "Divan-ı Kadı" yani adliye nezareti "Kadı'l-Kudat" tarafından idare edilirdi. Fakat memurlar aleyhindeki şikâyetleri bizzat hükümdar yahud haneden azasından mürekkeb bir heyet tedkik ederdi. Vilayetlerdeki memurlar da payitahttakinin aynı idi; yalnız, oradaki vüzeraya "hâkim" yahud "kethuda" derlerdi. Samaniler ve Gaznevîler'de vilayet memurlarını bizzat hükümdar tayin ederdi. Küçük memurlar, takaudları için hükümdara istid'a verirlerdi. Sonraları, bu teşkilat tevsî ve tekemmül ettikçe, memurları mensup oldukları daire-i merkeziye tayin etmeye başlamıştır.

³ "Hotsma" tarafından neşr edilen "İbn Bibî Tercümesi"nden.

⁴ İbn Bibî Tercümesi, "s 79". Senede bir kere huzur-ı hâkime gidip kendisinden şikâyeti olanlarla muhakeme edilmek, Sasaniler tarafından kabul edilmiş bir usul idi. "Nizâmülmülk"

merbutiyet neticesi olmaktan ziyade, esasen Sasanîlerden me'ruz bir anane idi⁵. Mamafif, Sasanîlerde dinî bir mahiyeti haiz olan bu ananenin Selçukîlerde daha ziyade resmî ve şekli olduğunu, “Gıyâseddin Keyhüsrev” gibi fazıl ve mülayim bir padişahın bile bigünah kanı dökmekten ihtiraz etmediğini unutmamalıyız.

Selçukîlerin idare teşkilâtında şeriat ahkâmı ve İran ananeleri kadar mühim bir mevki işgal eden diğer bir esas da, ana yurttan getirilen millî müesseselerdir. “Oğuz töresi” denilen Millî Türk Kanunnamesi âdetâ mukaddes bir mahiyeti haizdi; cenklerde, ziyafetlerde, meşveret meclislerinde, hatta padişah intihabında onun ahkâmına şiddetle riayet olunuyordu. Esasen memleketin ruhunu, kuvvetini, hayatını teşkil eden sırf Türklerdi: Sultan Rükneddin Kahir’in “Nuh Alp, Aydın Alp, Gündüz Alp” gibi ileri gelen ricali, hatta İran perestlik tesiriyle muhteşem bir takım acem ismi almış adamlar hep

Siyasetnâmesinin yedinci babında bu meseleyi tafsilen anlatıyor. Eski İran hükümdarları “Mihriğan” ve “Nevruz” günlerinde bütün efradın hazır buldukları umumi büyük bir ictimai akd ederlerdi. O gün hükümdar bütün şikâyetleri dinlerdi. Eğer kendisi aleyhinde bir şikâyet vâki olmuşsa, onun hakkında bir hüküm i'tasını “Kâdî'l-kudât” demek olan “mubed-i mubedan”a havale eder, ve kendi hakkında lütufkâr davranmayıp adaletten ayrılmamasını tenbih eylerdi. O vakt münadi, hükümdar aleyhinde her kimlerin şikâyeti varsa bir tarafa ayrılımlarını söylerdi. Hükümdar tekrar mubede tevcih hitab ederek: “İndî ilahide hükümdarlar tarafından irtikab edilen günahlar kadar büyük günah olamayacağını, hükümdarın tebasının iyiliğine çalışmakla mükellef olduğunu, eğer hükümdarlar adaletsizlik ederlerse askerler de Allah'ı unutarak adaletsizliğe koyulacaklarını, o zaman memleket ve aile-i hükümdari üzerine gazab-ı ilahi davet edileceğini, binaenaleyh bu hususta asla adaletten ayrılmamak vazifesinin şimdi mubede teveccüh ettiğini” söylerdi. Eğer hükümdar aleyhindeki ithamat bi-asl ve esas ise, müddei ağır cezalara çarpılırdı. Aksi takdirde, hükmen i'tasını müteakib hükümdar tekrar tahtına çıkar, ve tac-ı hükümdari başında olduğu halde ümerasına: “İhkak-ı hakka en evvel kendisinden başladığını, binaenaleyh herkesin de kendi hakkındaki şikâyetlerden dolayı muvacehe-i hâkime çıkmaları icab ettiğini” söylerdi. Alelade zamanlarda hükümdara en karib ve en sahib-i nüfuz olanlar, bu ictimai gününde en uzak ve en nüfuzsuz kalırlardı. Nizamülmülk'e nazaran bu âdet “Erdeşir” zamanından “Yezdicerd” zamanına kadar devam etmiştir. [Siyasetnâme, yedinci bab, Şefâr tarafından bastırılan nüsha]. Sasanîlerin bu adedi hakkında tafsilat, “Gazali”nin “Sultan Sencer” namına telif ettiği “Nasiha el-Mulûk”de de aynen mündericdir.

⁵ İlk defa Emevîlerden “Abdülmelik b. Mervan” halkın şikâyetini dinlemek için bir yevm-i mahsus tayin etmişti. Fakat hali müşkil ve hükme muhtaç bir şeye tesadüf edince kadısına tevdi' ederdi. Halkın şikâyetini dinlemeye tahsis-i nefis eden ilk zat “Ömer b. Abdülaziz” idi. Ondan sonra halkın şikâyatını dinlemek meselesi Abbasîler devrine kadar terk edildi. Evvela “Mehdi”den başlayarak “Muhtedi billah, Muhammed b. El-Vâsik”a kadar bütün halifeler ahalinin şikâyatını bizzat dinlerlerdi. “Melik Adil Nureddin Zengî” Şam'da, sonra “Eyyubîler” Mısır'da bir “darü'l-adl” tesis ederek bizzat halkın şikâyetlerini dinlerlerdi. Daha sonraki Kölemenler de aynı yolda hareket ettiler. Eyyubîler buna fevkalade riayet ederler, ve ruyet-i mesalih esasında tahta oturmazlardı. Şikâyetler okundukça, sultan, kadılarına yahut asker kumandanlarına müteallik olan hususâtı kendilerinden sorduktan sonra, muvafık gördüğü hükmü verirdi. [Medeniyet-i İslâmiye Tarihi Tercümesi, C. 1, S. 222-224].

Oğuzlardan, Türkmenlerdendi. Padişahların en kırılmaz ve sadık kuvvetini Türk aşiretleri teşkil ederdi: her ne zaman devletin hayatına müteallik mühim bir mesele meydana çıksa sultan, -velev şekli bile olsa- kendi başına karar vermeyerek Oğuz töresince beyleri çağırır, onlarla müşavere ederdi.

Düşmen her ne zaman hududları çiğneyecek olsa, “sağ kol”, “sol kol” beyleri, “kayı”, “bayındur”, “bayat”, “salur” uluları ve alpleri çağırılır, onlar da bütün kuvvetleriyle emre icabet ederlerdi. Bu “yirmi dört büyük beyleri” hakkında icra edilecek teşrifat ve onların padişaha karşı mevkileri Oğuz töresiyle tayin edilmişti; teşrifat itibarıyla ibtida en celilü’n-neseb addedilen “kayı” boyu sağ kola gelirdi, ondan sonra tertib (s. 202) şu suretle idi: bayat, alkaevli, karaevli, yazır, döger, dodurga, yaparlı, afşar, kızık, beydili, karkın. Sol kolun başında ise “bayındur” bulunur ve ondan sonra ise şu sıra takib edilirdi: peçine, çavuldur, çepni, salur, eymür, alayuntlu, üregir, iğdir, yıva [ava], Kınık⁶. Sultanın müşavere meclisinde beyler kemal-i serbesti ile reylerini söylerler, fakat ekseriya onun amaline muhalif etmezlerdi. Sultan da buna mukabil onlara hürmet eder, ganimetler, yurtluklar verir, Oğuz töresine tâben onlarla “top ve çevgan” oynardı. “kayı” ve “bayındur” aşiretlerinden olan sağ ve sol kol beylerine bazen “melikü’l-ümera”lık verilir, o zaman onların azamet ve ihtişamı sultana karib olurdu; bütün beyler bargâh-ı sultaniye geldikleri zaman, kudretlerine göre hediyeler getirirlerdi. Bilhassa cülus hediyeleri pek mühim olurdu⁷.

⁶ İbn Bîbî tercümesinde bu teşrifat silsilesini gösteren kısım, manzum olarak yazılmıştır. [204-205]. Hâlbuki sağ kol boylarından iki danesi yani “bayat”dan sonra gelen “alkaevli” ve “karaevli” boyları bu manzumede layıkıyla zikr edilmiyor: manzum metinde “kim kayı otura ondan son bayat * sonra halka oldukda ulu ba sebat” beyiti bu iki boyun ismini doğru ve vazıh surette gösterememektedir. Anlaşıyor ki “Hotsma”nın tabına esas olan nüshada ikinci mısra’ “sonra alka evlü kara evlü ba sebat” olacak yerde, yukarıda zikr edilen şekilde yanlış yazılmış vav surette yanlış olarak tab’ edilmiştir. Bu sağ kol boyları dörder dörder “Günhan, Ayhan, Yıldızhan” evladları, sol kolda “Gökhan, Dağhan, Denizhan” çocuklarıdır. Bu altı hanın babası “Oğuz Han”dır. Bu hususta daha mufassal malumat almak isteyenler “Reşidüddin”in Camiü’t-Tevârih”ine, ”Şecere-i Türkiye”ye, “Divanü’l-Lügati’t-Türk’e, yahud “Camiü’t-Tevârih”den muktebis muhtelif Farsî tarihlere müracaat edebilirler. Ziya Gökalp Beyin mecmuamızın üçüncü sayısındaki makalesinde de buna dair tafsilat vardır.

⁷ Sultan Alâeddin Keykubad-ı evcele verilen hediyeler hakkında “İbn Bîbî Tercümesi”nde şu malumat mesturdur: [Melikü’l-Ümera Hüsameddin Çoban Bey ve Melikü’l-Ümera Seyfeddin Kızıl Bey ki Kayı ve Bayındur boyundan kadim ulu beyler ve sağ kol ve sol kol beylerbeyi idiler, tuhaf (tuhfeler) ve hedaya ve niam bipayan birle geldiler. Direm ve dinar ve oğlan ve halayık getirdiler. Ve kalan uc beyleri dahi oğlan ve halayık ve âdet-i meluf üzerine ulufle koyunlar ve at, deve arz ettiler. Mahal-i kabulde vaki olup ihma ve arzaya mekrun ve her birisi porşeş ve nevazeşe mahsus olup bezm ü hande ve avda ve meydanda hırfet ve mükalemet-i rütbeten ve menziletlen bulurlardı. Ve gönül muradı ve ferağ-ı hatır birle müracaat kılub illerine getirdiler “208”].

(s. 203) Mamafih beylerin asıl ehemmiyeti iclas meselelerinde meydana çıkardı: Varisler içinden biri diğerlerine kılıç kuvvetiyle saltanatını tasdik ettirmese, beyler ve ulular kurultay kurarlar, ve Oğuz töresine göre en layık kim ise onu tahta geçirirlerdi. Tahta çıkan padişah alelusul tutulan üç günlük yas müddetinden sonra, büyük bir ziyafet verir, beylere mertebelerine göre hilatler, yurtluklar ihsan ederek yas donunu (giysisini) çıkartırdı.⁸ Oğuz beyleri nail oldukları bütün hürmet ve itibara rağmen, padişahın fermanberi idiler; “Sultan İzzeddin” bey de vazih olmayan bir takım sebeplerle onların bir kısmını katl ve idamdan çekinmemişti.

Mamafih idare-i merkeziye kutlu olmadığı zamanlar beylerin ehemmiyeti bir kat daha artıyor; hatta merkezdeki rical, melikü'l-ümeralar çaşnigirler, emir-i ahurlar, emir-i arızlar onlara ikram ve iltifatı siyaset levazımından addediyorlardı. Bazı zamanlar ise idare-i merkeziye ricalinden bir veya bir kaç büyük bir nüfuz ve kudret, namütenahi bir itibar ve servet (s. 204) kazanarak âdeta saltanatın şaşasını ihlal ediyorlar, ve bunu çekemeyen padişahlar türlü türlü vesileler bularak bu yükselen şahsiyetleri iknaya çalışıyorlardı. Ekseriyetle komşu hükümetlerin, Bizans ve Mısır'ın ifsadatından, veraset kavgalarından ileri gelen bu gibi hareketlerden “Alâeddin Keykubâd” bile kendini kurtaramamıştı. Selçukî saltanatının en parlak devrelerinde bile, memleket civar devletlerin casuslarından temizlenemiyordu.

⁸ Eski Türklerde olduğu gibi Selçukîlerde de kurultayın bu hususta büyük bir nüfuzu vardı; mamafih kurultay Oğuz töresine riayete mecburdu. Tevârih-i Âli Selçuk'dan nakl edilen şu fıkra bu hususta pek manidardır: Giyâseddin Keyhüsrev vefatından sonra [devlet evvanı müdebbirleri ve memleket bostanı muhafızları meşveret ve tanışık kılmak için cemiyet ve kurultay ettiler. Sağ kol ve sol kol beyleri kayı ve bayat ve bayındur ve salur uluları deyrihüb tanışık ettiler ki İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubâd ve Celâleddin Keyferidun bu üçünden hangisini ihtiyar edeler ve bu üç şehzadeden tahtı hangisine teslim kılalar. Nagah tedbir mesalih-i mütaleandan tulu' kıldı ve sevap gayb-i hicabından çehre gösterdi. Nusreteddin Melik Hasan b. İbrahim Maraş meliki ki hatem-i zikri tomarı onun sahaveti zamanında tayy olmuştu ve mekarim-i ahlaki nefehati arsa-i afaki atar kulübesi belki nevbahar nesimi gibi muattar ve mutayyeb kılmişti, etti. İzzeddin Keykavus ulu oğuldur, hem âkil ve kâmil ve bahadır, hem Oğuz töresinde dahi ağa varken iniye serverlik denmez. Padişahlık Sultan İzzeddin'e layıktır, dedi. Mecmu-i ekâbir ve beyler ve ulular ol suze tahsin ettiler “97”]. “Osmangazi”nin kurultay tarafından tahta ilcası hakkında “Lütfi Paşa” tarihinde mevcut rivayet ve ilk padişahlarımızın tarz-ı idaresi, Selçukîlerden kalan eski ananelerin epeyce bir müddet payidar olduğunu gösteriyor. Mamafih Osmanlılar boy beyliklerini ve Selçukîlerden muntekil daha bir takım eski müesseseleri az zamanda ortadan kaldırarak –bugünkü manasıyla- oldukça müterakki bir devlet teşkilâtı vücuda getirebilmişlerdir. Yas meselesine gelince, bu âdeti diğer Türk sülalelerinde de görüyoruz: Harezmîlerden “İl Arslan” metbuu “Sencer”in vefatında üç gün yas tutulmasını emretmişti [Bartold, Moğol istilası zamanında Türkistan]. Bu yas meselesi hakkında daha fazla malumat için mecmuamızın geçen sayısındaki makalemize bakınız.

Selçukî devletinin idare teşkilâtı tabii en ziyade merkezde oldukça müterakki ve muntazam idi: pervaneci⁹ çaşnigir, sahib-i divan, emval deftercisi, münşi-i has, emir-i ahur, beylerbeyi merkezin en büyük memurları, sultanın kuvve-i icraiyesi demektir; İran taklidi parlak unvanlı rütbelerle tecil ve taltif edilen bu ricalden pervaneci umur-ı umumiyeye nezaret eder; çaşnigir rütbesini haiz olan beylerbeyiler ordu kumandanı vazifesiyle mükellef olur, sahib-i divan maiyetindeki on iki divan vezaret kâtibiyile emval-i memâliki zabt eder, emval deftercisi maliye nazırlığı ve münşi-i has baş kitabet ve hariciye nezareti vazifesini ifa eylerdi¹⁰. Bunlardan (s. 205) maada on iki divan arz kâtibi harbiye nezareti vazifesini ifa ederek askerinin mevacibini, tımarlarını muntazaman kaydu zabt eylerlerdi.

Harac kâtipleri karhane, matbah, cebehane, taştane, rakibhane, şikarhane, anbar, camedarhane gibi mühim memuriyetler mensubiyeti idare müşkilatının pek mühim birer uzvu demektir. Bu memurlardan hepsinin muayyen miktar irad-ı senevî temin eden tımarları vardı ki sultan isterse tezyid ve isterse tenzil ederdi. Ulema ve sâdâta, meşayih ve mukarribine dahi tımarlar verildiği vakidi; fakat Konya sultanları Anadolu'nun bilhassa hududlara yakın tımarlarını gazilere, alplere vermek siyasetini takip ederlerdi¹¹. Hat ve belagatte,

⁹ “pervane” yahud “pervaneci” kelimesi hakkında Halil Edhem Beyin “Anadolu’da İslâmî Kitabeler” makalesine bakınız [Tarih Encümeni Mecmuası, 35, s. 653] Pervanecilik mansıbının Timuriler zamanında mevcut ve “serkurenalık (سركرنالق)” demek olduğunu biliyoruz [Devletşah Tezkiresi; burunduk (برندق) kelimesine bakınız].

¹⁰ Abbasî teşkilâtında “divan-ı inşa”nın büyük bir ehemmiyeti vardı. Abbasîlerin ilk devrinde divan-ı inşa kâtipleri hulefa namına istedikleri gibi emr ü nehyde bulunurlardı. Muahharen kitabet vazifesi vezirlerle intikal etti. Bazen divan tahriratının müstakil bir vezir uhdesinde bulunduğu da vakidi. Abbasîlerin son zamanlarında kâtiplik vazifesi müstakil bir memuriyet yapılarak vüzeranın gayrine tevdi’ edildi. Bağdad’da divan-ı inşa kâtiplerine “inşa kâtipleri” büyüklerine “divan-ı inşa reisi” veya “divan-ı inşa sahibi” yahud “kâtip-i sır” namı verilirdi. Vezirin maiyetinde bulunan bu divana “divanü’l-aziz” dahi derlerdi. Enebi hükümdarlarıyla hulefanın muhaberesi yani hariciye nezareti vazifesi de bu divan tarafından ifa olunurdu [Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmîye Tarihi Tercümesi, C. 1, s. 228]. Menbai tasrih edilmemekle beraber, bu malumatın hülasaten “Makrîzî”den alındığı sarahatle anlaşılıyor; “Makrîzî bu malumatı verdikten sonra, bunun Mısır’daki Eyyubîler ve Türklerde de mevcut olduğunu söylüyor; ve Selçukîlerde “divan-ı inşa” yerine “divan-ı tuğra” denildiğini “Müeyyeddin Tuğraî” gibi bir takım zevatın ona nisbetle bu unvanı aldıklarını ve “tuğra”nın mahiyetini anlatıyor [Makrîzî, Kitâbü’l-Hıtat ve’l-Asar, C. 2, s. 226]. Fi’l-hakika, bütün Selçukîler zamanındaki şairlerden bâhis şura tezkirelerinde “tuğraî”lere kesretle tesadüf olunabilir.

¹¹ İslâmiyette mukataa usulü eskiden beri cari idi. Emevîler ve Abbasîler kendi bazı akraba ve havaslarına araziye ikta ederlerdi. Fakat bunlardan harac almazdı. Bunlar zamanında asker maaşatı ve sair mesarif her yerde harac varidatından tediyeye olunurdu. Mukataat arazisi ise ashabı elinde kalır, andan bir şey alınmazdı. İlk defa “Nizamülmülk” bu usulü değiştirdi: Selçukî devletinin tevsiini görünce, araziye mukataalara tahvil ve askere tefviz etti. Müşarüliyleh bu suretle arazinin bir kat daha mamur olacağını düşünmüştü. Çünkü arazi böyle

inşa ve siyakatte maharet gösteren kâtiplerin mevaciibi artırılır, adaletsizliği ve su-istimali görülen memurlar şiddetle tecziye edilirdi.

Memuriyetlerin tevcihinde gözetilen usul Türklerde ekseriyetle tesadüf olunan bir usul idi: babasının mevkiini tutabilecek bir çocuk varken hiç kimse oraya tayin olunamazdı; bu suretle yalnız idare-i askeriyede değil (s. 206) idare-i mülkiyede de bir nevi zadedânlik teşkil etmişti¹² Umur-ı adliye münhasıran kadı ve müftülere, her şehrin naibine aitti; onlar Hanefi mezhebinin esasına ittibaen icra-i adalet ederler ve subaşılar, şahneler, yahud boy beyleri vasıtasıyla hükümlerini icra ettirirlerdi: ahkâm-ı şer'iye bütün şiddetiyle cariydi: birisini öldüren idam olunur, emvali çalınanın zararı tazmin edilir, zina eden recm olunurdu. Şehirler, eyaletler sultan tarafından mansub memurlar tarafından idare edilir, zabt edilen mahallere derhal memurlar i'zam ve tayin ve muhafız-ı asker tahsis olunarak hükmü şer'i mucibince tekâlif tarh edilirdi. "Penc yek: Hams şer'i" toplamak için bu vazife ile mükellef hususi memurlar vardı. Sultana doğrudan doğruya merbut olmayan nim-müstakil eyalet ve emaretler muntazaman vergilerini vermeye ve harp zuhurunda bütün kuvve-i askeriyeleriyle emr edilecek yerde bulunmaya mecburdular. Mamafih idare-i merkeziye zayıfladıkça bu gibi emaretler tabiiyet rabitasını kırmaktan hiç geri durmuyordular.

İdare teşkilâtı "Birinci Alâeddin Keykubâd"ın saltanatı zamanında en son derece-i mükemmeliyete vasil olmuştu; sükûn ve asayiş bütün manasıyla

birçok ellerde bulunursa, bu eller kendi menfaatleri icabı olarak onun imarına gayret ediyorlardı. Fi'l-hakika bu teşebbüs iyi neticeler verdi; memleket epey mamur oldu, hasılat arttı. Ondan sonra gelenler de bu usul üzere hareket ettiler. Mesela "Selahaddin Eyyubi" bütün memleketini ve bilhassa Mısır'ı maiyetindeki umera ve zabitan ve asakire mukataa suretiyle verdi. Muahharen mukataatda bir takım tadilat vuku bularak arazi kısmen mukataat, kısmen satılık, kısmen vakf oldu. "Makrîzî dokuzuncu asr-ı hicride Mısır arazisinin ahvali hakkında malumat-ı mufassala vermektedir [Medeniyet-i İslâmiye Tarihi Tercümesi, C. 1, s. 151 ve 212]. "Nizamülmülk"ün "Siyasetname"de izah ve müdafaa ettiği bu usul mucibince, kendilerine arazi tevcih edilen kimseler ahaliden yalnız muayyen miktarda vergi almaya salahiyetdar olup yoksa başka bir hakka malik değildiler. Bu taksim neticesinde hükümdara mahsus olan arazi pek ziyade azalmıştı [Siyasetname "Şefer" tarafından bastırılan nüsha]. Nizamülmülk'ün "Siyasetname"deki ifadatından, askere ayrıca maaş verildiği de anlaşılmaktadır. "Bartold"un ifadesine nazaran, Harezmilerde askere maaştan başka arazi de verilirdi [Bartold, Moğol İstilasası Zamanında Türkistan, Rusça]

¹² Hatta vakıflarda bile, mütevelliliğin, babasının yerini tutabilecek bir çocuğu olduğu halde başkasına verilmemesi şart-ı ittihaz edilirdi. [Necib Asım Bey'in "Keleti Semle"de neşr ettiği "814" tarihli "Kütahya'da Yakub Çelebi Medresesi" kitabesine bakınız, 1905, C. 6, s. 351]. Bunun müsahhih bir şeklini Halil Ethem Bey "Âl-i Germiyan Kitabeleri" unvanlı silsile-i tedkikatında neşr etmiştir [Tarih Encümeni Mecmuası, C. 1, s. 116]. Biz aynı şeyi, yani babasının yerine geçebilecek bir çocuğu varken münhal tımarın başkasına verilemediğini Osmanlılarda da görüyoruz. Bütün kanunnameler bu hususta sarhihtir.

takarrür etmiş, idare makinesi her türlü sarsıntılardan azade bir halde, intizamla işlemişti. Harekâtındaki adalet ve intizamla sultan bütün memurlarına bir numune gösteriyordu: sabah namazını “İmam Şafii” mezhebi üzere kıldıktan sonra [selamlık sofasına çıkıp otururdu. Ve sultan kuşluk vaktine değin müftü ve kadı huzurunda kendisi hüküm edip mazlumlara dad verirdi. Şer’i ve divani işleri kendi görürdü. Şer’i işini ehli şer’ meşveretiyle faysala yetirirdi. Ve divaniye kendisi cevap verirdi. Ondan sonra han ve şilan dökülürdü, ber sadr kendi önünde ve iki tarafta iki kolda simat ve destar-ı hanlar döşenirdi. Âlim ve seyyidler ve müftü ve kadı ve ulu ve şehzadeler kendi böyle yerlerdi. Kalan beyler ve ulular iki kolda mertebeli mertebesince simata oturlardı. Hassa söküş ve sökülme ve bir yandan Oğuz resmince her hanın ve mülkün sökülüklü söküğün korlardı. Kalan aşları hansalarlar ve çaşnigirler dane (s. 207) ve zerde ve nardenk ekşileri ve masto börekler dökülürdü. Şöyleki oturanda ve duranda kimse mahrum kalmazdı. Şilan¹³ yenip kalktıktan sonra ki çavuşlar dua ve alkış edip giderlerdi, kendisi halvetsaray ve haremine girip vüzera ve sahib-i divan ve yazıcılar emval zabtına ve ahkâm ve defatir hesabına meşgul olurlardı. Andan anlar dahi giderlerdi, ikindin geri gelirlerdi. Zikr olan mucibince ayin ve erkânla

¹³ Eski Türk hayatında büyük bir ehemmiyeti olan ve dinî bir ayinin bakiyesi olduğu anlaşılan bu “şilan”lar hakkında malumat-ı mufassala almak için mecmuamızın geçen sayısındaki makalemize bakınız [s. 27-34]. “Nizamülmülk” kitabının otuz beşinci babını tamamıyla bu meseleye hasr ediyor. Ona göre hükümdarın sofrası daima mükemmelen müstahzer ve açık olmalıdır; vazifelerini ifa için saraya gelenler yemeklerini orada yemelidirler; eğer hükümdarın hizmet-i hususiyesinde bulunanlar sofraya gelemelerse onların payını istedikleri zaman kendilerine vermelidir. “Sultan Tuğrul” her sabah yemeğinde sofrasını herkese açık bulundurur ve birçok nefis yemekler ihzar ettirirdi. Hatta bağteten ava gitmek veya gezmeye çıkmak istediği zaman sofrası kırdı hazırlanır, Türk ümerası, maiyet zabitanı, ahali oradaki mebzuliyetten mütehayyir kalırlardı. Türkistan hanlarının usul-i idaresi, kendi sülalelerinin avn-ı ilahiye mazhariyeti için, matbahlarında daima tebaaları için mebzul miktarda yemek pişirtmektir [Siyasetname]. Nizamülmülk bunu müteakib “Melikşah” ile beraber “Semerkand” ve “Özkend”e gittikleri zaman, sultanın bu âdete riayet etmemesinden dolayı “Cavlaki”lerle Maveraünnehir ahalisinin sultanın sofrasından mütenaim olmadıklarından dolayı şikâyet ettiklerini yazıyor ve diyor ki: “Herkes semahat ve meziyeti oyunu tarz-ı idaresinden anlaşılır. Bizim padişahımız aile-i âlemin babası demektir. Asrın sair hükümdarları onun tabileridir. Binaenaleyh lazımdır ki işfak ve ataya-ı pederanesi, sofrası semahatı derecesiyle mütenasib olsun”. Fi’l-hakika, elimizdeki bilumum vesaik-i tarihiye, Melikşahın Semerkand’dan Horasan’a avdetini müteakib Karahanîler ordusunun esasını teşkil eden “Cavlaki” namındaki ahali ve asakirin sultan kendilerine riayet etmeyip ziyafet vermediğinden dolayı isyan ettiklerini gösteriyor. [İbnü’l-Esir, C. 10]. Türklerin hükümet ve hükümdar hakkındaki telakkilerinden yani “vilayet-i pederane” telakkisinden doğan bu âdete, daha “Orhun” kitabelerinde tesadüf ediliyor: Hakan Türk milletini çıplakken giydirdiğini, açken doyurduğunu, fakir iken zenginleştirdiğini söylüyor [Tomsen, Orhun Kitabeleri]. Hükümdarın tebaasını şölene çağırmasının onları isyana sevk edecek kadar mühim olduğunu Oğuz efsanesinde de görüyoruz: Salur Kazan yaptığı bir “Han-ı yağma”ya yalnız İç Oğuzları davet ettiği için, Dış Oğuzlar bundan münfail olarak isyan etmişlerdi [Kitab-ı Dede Korkut].

işli işine meşgul olurdu. Mecmu-ı umur şöyle müretteb ve mazbut olmuştu ki her birkaç türlü maslahat ki birine mufavvaz idi, biri birinin işine niza' etmezdi. Evvel sebepten Müslümanların mesalihi günden güne tehir olup kalmazdı. (s. 208) Her maslahat söylendiği gün ya ertesi biterdi”¹⁴.

Anadolu'nun refah ve saadetini, servetini temin ile birçok müessesat-ı medeniyeye vücuda gelmesini intaç eden bu muayyen ve muntazam şekli-i idare, merkez zayıfladıkça yavaş yavaş bozuldu. Bilhassa Moğolların istilasından sonra “Gazan Han”ın İslâmiyeti kabulüne kadar Anadolu Türkleri Rum ve Ermenilerin birçok tezviratına duçar oldular. Asayiş bitmiş, hudutların emniyeti kalmamış, memurların mezalimi sebebiyle tekâlif tahammül edilemeyecek derecede artmıştı.

Selçukî hükümdarları Oğuz töresine merbutiyetleri nisbetinde İslâmiyetin ahkâmına fart-ı riayetden de geri durmamışlardı. Binaenaleyh müstakil sultanın saltanatın fevkinde Bağdad'daki İslâm hilafetinin manevi hâkimiyetini, o zamana kadar teşekkül etmiş olan sair bütün Türk hükümetleri gibi, kabul ediyorlar, sikke ve hutbede Halife-i İslâmın namını zikrediyorlardı. Her padişah tahta cülus edince Bağdad'a bir heyet-i mahsusa göndererek halifeden saltanat menşurunu alıyor ve kendini ancak bu suretle hâkim-i meşru' addediyordu¹⁵.

¹⁴ İbn Bîbî Tercümesi “214-215”. Sultan “Alâeddin”, tıpkı “Gıyâseddin Keyhüsrev-i evvel” gibi, memleketin dâhili asayişine fevkalade ehemmiyet verirdi. Memleketin birinde asayiş ihlal edecek en ufak bir hadise olsa, mesela bir eşkiya çetesi zuhur etse onu derhal haber alır, ve her türlü tedbirlere müracaat ederek az zamanda o gayri tabii hali izale ettirirdi. Sükûn ve asayişin ihlaline karşı lüzumu kadar şiddetle hareket etmeyen memurları vazifelerini suiistimal etmiş add ederek şiddetle cezalandırırdı.

¹⁵ Anadolu Selçukîlerinin hilafete karşı olan bu vaziyetlerinin esbabını layıkıyla anlamak için Maverâünnehir ve Horasanda teşekkül eden ve idari müesseseleri Selçukîler tarafından ekseriyetle ahz ve taklid olunan muhtelif devletlerin hilafetle olan münasebetleri umumi ve muhtasar bir tarzda göstermek lazımdır: Samanîlerde yeni çıkan hükümdarı halife tasdik eder, ferman ve sancak gönderirdi. Fakat bunun ehemmiyeti sırf şekli idi; halife bazen her hangi bir tesir altında mesela bir vilayetin fermanını istediğine verir, fakat fermanı alan eğer silah kuvvetiyle o vilayeti elde etmeye muktedir değilse o fermanın hiç tesiri olmazdı. “Mahmud Gaznevî” de tahta çıktığı zaman halifeden Horasan vilayeti için ferman ve “Yeminü'd-devle ve eminü'l-memleke” unvanını almış ve hutbeyi halife namına okutmuştu. “Karahânîler”de Maverâünnehirde kendilerine “Mevla-yı Emirülmüminin” namını vermişler ve sikkelerinde halife namını zikretmişlerdi. Mahmud'un zamanından halifeden gelen sefirlerin yeni feth olunan memleketlerin berat ve fermanlarını getirdiklerini görüyoruz. “Karahânîler” ve “Gaznevîler” gibi Sünnilik cereyanını şiddetle müdafaa eden Selçukîler, “Tuğrul Bey” zamanında başlayarak hilafete karşı büyük bir merbutiyet göstermişler, fakat aynı zamanda kendi istiklal-i siyasilerini –sair hükümetlerde tesadüf edilmeyen bir kuvvetle– muhafaza etmişlerdi. Selçukîler halifenin manevi nüfuzunu teyid ederken aynı zamanda kendi siyasi nüfuzlarını tevzi ve tezyid etmiş oluyorlardı. “Besasiri” vakası, sonra, “Tuğrul Bey”in, “Alp Arslan”ın, “Melikşah”ın Bağdad halifeleriyle olan münasebet mütakabileleri bunu vazihen göstermektedir [Bartold, Moğol İstilas Zamanında Türkistan – Nizamülmülk, Siyasetname –

(s. 209) Mesela “Birinci Alâeddin Keykubâd” Rum ve Ermen ve Diyarbekir saltanatına cülusunu halife “Nâsirinillah”a bildirmiş, o da irsali mutad olan “saltanat menşuriyle padişahlık teşrifini ve kılıçla yüzüğü” İmam Sühreverdi vesatetiyle göndermişti. Bu merasimin Konya’da ne suretle icra edildiği hakkında “İbn Bîbî”de epeyce tafsilat vardır: “İmam Sühreverdi” sultanın sarayına giderek hilafet hilatini bizzat giydirdikten ve Bağdad’dan sarılıp gönderilen tülbenti başına koyduktan sonra “adl edesin, şeriattan tecavüz etmeyesin” diye arkasına üç defa hafifçe vurmuş, ve sultana tahtına oturmak için destur vermişti; fakat merasim bununla bitmiş olmazdı: “erkan tamam olmak için atlanmak istediler. Murassa oyanlu ve irili nallı katırı–ki darü’l-hilafeden sultana gönderilmişti- önüne çektiler; sultan kafe-i enam huzurunda imam gönderdiği yedeğin toynağın öptü; tûlâ-yı nessar tabaklarını ki darü’l-hilafeden göndermişlerdi, saçı saçtılar. Ondan sonra Sultan Şeyh sohbetinde çetir ve sancak ve nevbetlerle seyrana bindi. Sultanı mecmu-ı halk ol heyette müşahede kıldılar”¹⁶ Nim-i dini mahiyeti haiz ananelere tabiatıyla (s. 210) merbut ve aynı zamanda Harezmsâhîlere rakip bulunan “Sultan Alâeddin”in Harezmsâhîlere şiddetle düşman olan Abbasî halifesiyle münasebat-ı dostane perverde etmesi pek tabii idi. Bağdad hilafeti büyük taarruzlara maruz kaldığı zaman, mesela Moğolların tecavüzatına karşı derhal “Alâeddin Keykubâd”a müracaat etmiş, ve “Alâeddin” bu müracaatı hemen is’âf ederek - müsella mukavemetin imkânsızlığına kail olduğu halde – bir fırka-i askeriyeye yollamıştı.

İbnü’l-Esir – Ravzatü’s-Safa – el-Iraze fi’l-Hikâye es-Selçukîye – Medeniyet-i İslâmiye Tarihi Tercümesi]. İbtida Selçukîlerin tâbii olduğu halde “Sancar”ın vefatını müteakib tamamıyla kesb-i istiklal eden Harezim Devleti, bilhassa “Alâeddin Keykubâd”ın saltanatı esnasında, Anadolu Selçukî Devletine bir rakip teşkil ediyordu. Hâlbuki Bağdad hilafetinin Harezmsâhîlerle münasebatı gayet fena bir şekilde idi; ibtida “Tekiş” onu müteakib “Alâeddin Muhammed” hutbenin kendi namlarına okunmasını, halifenin yalnız umur-ı diniye ile iştigal edip umur-ı dünyeviyeyi kendilerine bırakmasını talep etmişlerdi; Bağdad hükümeti “Şehabeddin Sühreverdi”yi sefaretle Alâeddin’in nezdine i’zam ederek onu bu metalibden vazgeçmek için iknaa çalıştıysa da muvaffak olamadı. Müverrih “Cüveynî” ile “Nesevî”nin verdiği malumata bakılırsa, hükümdar, halifenin sefirine pek az hürmet göstermiş, kabul günü onu bekletmiş, hatta esna-ı kabulde ayağa kalkmamış ve oturmasını teklif etmemiştir. [Bartold – Nesevî, Sireti Celâleddin Mengüberti – Cüveynî, Tarihi Cihangüşa – İbnü’l-Esir – Ravzatü’s-Safa]

¹⁶ İbn Bîbî Tercümesi “223-224”. “Alâeddin Keykubâd”ın hilafete karşı beslediği hiss-i hürmet zahiren pek büyük idi. İbn Bîbî tercümesine nazaran “Hicaz ve Medine sultanlarına ve Bağdad halifelerine gayette izzet edip ne hükümleri ve sözleri olsa kabul ederdi. Darü’l-hilafeden hüküm ve mektup gelse gereği gibi ihtiramla okurdu; ve öpüp başına koyup semî’na ve taât derdi. Ve eğer münşi ve yazıcıya okutsa okununca izzet edip örütürürdü, geri semî’na ve taât deyip otururdu” [218]. Moğol istilasına karşı muavenet-i askeriyede bulunulması için Bağdad’dan irsal edilen sefiri suret-i kabul ve bu suretle hilafete gösterdiği merbutiyet bu eserden tafsilen anlaşılabilir [360-371]. Bu hususta malumat almak için bu makalemizin 224 ve müteakib sahifelerine bakınız.

Hilafete karşı hissedilen manevi merbutiyet şeklen o kadar kuvvetli idi ki, 656'da Bağdad hilafeti sükut ettikten sonra bile onun hatırasına riayet edilmiş, ve “Dördüncü Kılıç Arslan” ile “Üçüncü Keyhüsrev”in sikkelerinde “Musta’sım billah” namı “el-İmam el-Ma’sum” şekline kalb edilerek ibka olunmuştur¹⁷.

Anadolu Selçukîlerinin idare teşkilâtında ne gibi esasların hâkim olduğu verilen tafsilattan oldukça vuzuh ile anlaşılabilir. Bu tafsilat bize gösteriyor ki Anadolu Selçukîlerinden “devlet” telakkisi, o zamana kadar gelen Türk sülalelerinden daha başka ve daha müterakki bir şekil almıştır. “Tu-kiyu” devletinin teşkilâtı hakkında Orhun sütunlarında mevcut malumat, o zamanki Türk devletinin “il”lerden müteşekkil bir heyet-i müttehede halinde bulunup hükümdarın “vilayet-i pederane”yi haiz olduğunu gösteriyor. Samanî saltanatını istihlaf eden “Karahânîlerde” memleket yalnız bir hükümdarın değil bütün bir aile-i saltanatın malı addediliyor, ve bundan dolayı bir çok kesimlere tefrik edilerek ayrı ayrı idare olunuyordu; hatta bunlardan bazıları merkez hükümete bile tabi değildiler¹⁸. Aynı hale Selçukîlerin mebâdî-i zuhurunda da tesadüf edilmektedir: Devleti yalnız hükümdar temsil etmediğinden, bazı Horasan (s. 211) şehirlerinde “Tuğrul Bey” namına hutbe okunduğu halde, diğer bazı şehirlerde de “Davud’un namına okunuyordu¹⁹. Tuğrul Beyden sonraki hükümdarlar zamanında olduğu gibi Anadolu Selçukîlerinde de devlet medluli daha terakki ettiği için saltanatın icabatından olan hutbe ve sikke gibi şeylerde katiyen müsamaha edilmiyor, hatta Selçukîlere tabi olan civar devletler bile sikkelerinde metbuları olan Selçukî sultanının namını zikre mecbur tutuluyordu²⁰. Mamafih bunlarda da hükümdarın memleketi çocukları arasında taksim etmesi caiz olduğundan saltanatın na-kabil teczî olduğu telakkisi, anlaşılıyor ki, Anadolu Selçukîlerine de girememişti²¹.

Eski İrânîlerde olduğu gibi asıl Selçukîlerde ve Anadolu Selçukîlerinde de mühim vilayetlerin valiliği hanedan-ı hükümdariye mensup zevata tevdi’ ediliyor, ve onların maiyetinde âdeta merkez hükümette olduğu gibi –fakat tabii daha küçük mikyasta– divan teşkilâtı bulunuyordu. “Sencer” kendisine isyan

¹⁷ İsmail Galib, Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye – Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu [C. 4].

¹⁸ Bartold, Moğol İstilasası Zamanında Türkistan-. Hatta bundan dolayı bu hanların tarihi gayet karışık ve gayri mazbuttur; Yalnız tarihi eserler değil, ele geçen meskûkât dahi bu cihetin haline yardım edememektedir [Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, C. 4].

¹⁹ İbnü'l-Esir, Dokuzuncu Cild.

²⁰ Bu müşterek sikkeler hakkında malumat almak için Ahmed Tevhid Beyin “Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu”nda Rum Selçukîleri faslına bakınız.

²¹ İkinci Kılıç Arslan’ın “551-588” memleketi oğulları arasında taksim etmesinden tevellüd eden dâhili muharebeler hakkında yukarıda zikrettiğimiz mehazlara müracaat ediniz.

eden “Atsız”ı mağlup ettikten sonra, Harezmi valiliğine hemşirezadesini tayin etmiş ve yanına vezir, atabey, hacib gibi memurlar vermişti²².

Anadolu Selçukîleri metbuları olan nim-müstakil hükümetlere karşı, bir hükümdarın tebasına karşı muamelesi nasılsa o suretle muamele ediyorlardı. Harezmi hâkimi “Atsız” nasıl kendisini “Sencer”in en sadık bendesi olmak üzere gösteriyorsa, civardaki nim-müstakil hükümdarların bazıları da Anadolu Selçukîlerine karşı aynı vaziyet-i bendegânedede bulunmakta. Ve –şeklen- onların fermanlarıyla azl ve nasb olunmakta idiler²³. Mamafih hanedan-ı hükümdariye mensup prensler, yahud, dâhili istiklallerini daha kuvvetle muhafaza eden bazı hükümdarlar, sultanın (s. 212) oğlu mesabesinde farz ediliyordu²⁴. İşte bütün bu izahattan anlaşılıyor ki Anadolu Selçukîlerinde hükümdarın “vilayet-i pederane”den başka diğer bir şekil vilayeti daha vardı; ve Anadolu Selçukî Devleti “bir ilhanlık” yani hükümdarın vilayet-i pederaneyi haiz bulunduğu bir heyet-i müttehide halinden çıkararak, bir saltanat haline girmişti. Mamafih bu saltanat şeklinin her itibar ile tamam ve mükemmel addedilemeyeceğini, ve eski ilhanlığı devresinden kalma yirmi dört boy, şölen, arazinin aile efradına taksimi gibi bir takım müesseselere Anadolu Selçukîlerinin en son zamanlarına kadar tesadüf edileceğini unutmamalıdır.

²² Bartold, Moğol İstilasası Zamanında Türkistan.

²³ Bartold, Moğol İstilasası Zamanında Türkistan-. Selçukî hükümdarları önünde tabilerin yer öpmesi teamül iktizasındandı; hatta “Atsız”, “Sencer”le Seyhun kenarındaki bir mülakatında hilaf-ı usul olarak atından inmemiştir ve yeri öpmemiştir. Mamafih “Atsız”ın oğlu “İl Arslan”a Harezmsâhlık” fermanını “Sencer”in vefatı münasebetiyle yazdığı muharrerâta “İl Arslan” kendisini sultanın “dost-ı muhallesi” olarak gösteriyor ki, bu, artık Selçukî Devletini metbu” olarak tanımadığına delildir. Bu yer öpmek âdetinin başka bir şekline, o zamanki Avrupa seyyahlarıyla İran müverrihlerinin anlattıkları vecihle, “Cengizîler”de de tesadüf olunuyor ki “Dossan”ın rivayetine nazaran, eski Çin merasim teşrifaniyesinden muktebestir: Çin İmparatoru “Song-Tay-Tesong”un miladi “981”de “Beşbalık”daki Uygur hükümdarına sefaretle gönderdiği “Wang-Yen-Te”nin verdiği malumata göre, bu sefir maiyetiyle beraber huzur-ı hükümdariye girdiği esnada, hükümdar bütün aile ve saray erkânıyla muhat olduğu halde, hep birden yüzlerini şarka çevirdiler, diz çöktüler; hükümdar yalnız başına üç defada dokuz kere alniyla yere vurdu. Musiki aletleri bu esnada her türlü merasimin zamanını tayin ediyordu. Hükümdar bunu müteakib imparatorun kendisine gönderdiği şeyleri aldı. Hükümdarın erkek ve kız çocukları da bu merasimi ifadan sonra kendilerine mahsus şeyleri aldılar [D’hosson, Histoire des Mongols, II, p. 11].

²⁴ Biz bu âdeti sair Türk sülalelerinde de görüyoruz. Harezmi hükümdarı “Tekiş”, “Guri” hükümdarına ilk zamanlarda “birader” diye hitap ederken, kendisini kuvvetli hissettikten sonra evrak-ı resmiyesinde ona “Harezmsâhın oğlu” diye hitap etmeye yani ona karşı vilayet-i pederanesini göstermeye başlamıştır [Bartold, Moğol İstilasası Zamanında Türkistan]. “Cengiz” ile “Timur”un, hatta daha sair birçok Türk ve Osmanlı hükümdarlarının muharrerat-ı siyasiyelerinde buna müşabih birçok misaller gösterilebilir.

Ordu ve Askerlik

Türkün en büyük vasf-ı farkı olan askerlik hissi, cengâverlik kabiliyeti, garb Türklerinde hiçbir vecihle eksilmemişti. Akdeniz kıyılarında, Bizans serhatlarında yaşayan Türk, Asya bozkırlarında fırtınalar koparan ecdadı gibi, at sırtında doğuyor, (s. 213) cenk meydanında ölüyordu. Hudutlardan uzak müterakki şehirlerde, İran ve biraz da Bizans tesiriyle eski ruhlarını gaib eden, bozulan ufak bir kitle müstesna olmak üzere, bütün Anadolu Türkleri hakiki birer askerdiler. Eski ictimai teşkilâtın tesiri nisbetinde Anadoludaki mevki-i siyasi ve coğrafinin de bunda müdhildar olduğu muhakkaktır: memleketlerini muhafaza için, dört tarafta daima müteyakkız Hıristiyan kitlelerini ezmek lüzumunu hisseden bir millet, ecdadı ne kadar sükûnetperver olursa olsun, cengâverlik havâssını iktisab eder. İşte Anadolu Türkleri, bilhassa Rumlarla çarpışa çarpışa, cenk ve cidali bir i'tiyad haline getirmişlerdi. Hele hudut boylarında oturan uc aşiretleri, hayat ve maişet ve anane itibarıyla, eski seyyar Türk ordularının cengâver ve haşin ruhunu taşıyorlardı.

Selçuk hükümetinin esas teşkilatı, sair bütün Türk hükümetleri gibi, askeri bir mahiyeti haizdi. Arazi ufak parçalara ayrılarak sipahilere verilir, büyük ve zengin tımarlara malik rical kanunen muayyen miktarda asker beslerdi²⁵. Bunların hesapatını idare-i merkeziedeki divan kâtipleri tutar, kahramanlıkları ve hizmetleri görülenlerin tımar ve mevacibi artırılırdı. “Birinci Alâeddin Keykubâd”: “Rum ve Ermen ikliminin tımarları ve mevacibleri gazilerin hakkıdır; hakkını ehline vermeyecek yarın kıyamet gününde İslam hakkında taksir ettik diye me’huz oluruz” der, yararlığı görülen ümera ve asakire ihsanlar, atlar, hil’atler verirdi. Sipahilik babadan oğula intikal eden bir nevi ocak hükmünde idi: fakat oğul babasının mevkiini işgal etmek için evvela ehliyetini isbata mecburdur. At seğırtmesini, kılıç kullanmasını, çomak oyununu, hülasa iyi ve muallim bir sipahi olmak için ne lazımsa onların hepsini bilmek mecburidir; idarenin intizamlı zamanlarında buna fevkalade dikkat ediliyordu.

Esasen, bütün âdetler ve ananeler cengâverane idi: “âdet ve töre şöyle olagelmişti ki her alper ki alay bassa ve bahadırılık edip düşman bahadırların akıdırsa atı boynuna altınla kotas (قوتاس) takarlardı. Bahadır ve alperenler kotasla belli olurlardı. (s. 214) Ve her ki avda okla kaplan tepelese bileğine

²⁵ “Nizamülmülk” kitabının otuz ikinci mebhasinde, devletten büyük tahsisat alan eâzım-ı memuriyetin, maiyetlerinde her türlü levazım-ı harbiyeleri mükemmel ve muhteşem bir kuvvet bulundurmaları lazım geldiğini, paralarıyla daima köleler almalarını, ve mevki ve itibarlarının hayat-ı hususiyelerindeki ihtişam ve servetle değil maiyetlerindeki kuvvetle mütenasib olacağını, ve gerek hükümdar, gerek ordu, gerek sair rical arasında ancak bu suretle temeyyüz edebileceklerini anlatıyor [Siyasetname].

kaplan kuyruğun asarlarıdır. Ve her ki bir atımda okla kuş vursa sorguç götürürdü ki atıcı idüğü malum ola"²⁶. Bütün bu gibi cengâverane âdetler, ana vatandan getirilmiş ananelerdi ki Türkün asliyetini teşkil ediyor, ve onu diğer bir takım kavimlere karışmaktan kurtarıyordu. Acem maneviyetinin tesiri altında bulunmakla beraber Oğuz töresine sadakat ve merbutiyetten ayrılmayan padişahlar bile, saraylarında eski Türk âdetlerine cengâverlik ananelerine itba'dan vazgeçmiyorlardı: Selçukî sultanlarının beyler ve hasekilerle "top ve çevgan" oynaması²⁷, silahşörlük ve okçuluk talimleri yapması Oğuz töresi icabatındandı. Selçukîlerin ordusunda Türk, Kürt, Arap, Ermeni, Rum ve daha sair enasır muhtelit bir halde bulunurdu²⁸; fakat ordunun ruhu, hakiki merkez sikleti Türk cengâverleriydi; büyük zaferler daima onların kahramanlığı, (s. 215) fedakârlığı sayesinde kazanılırdı. Hıristiyan unsurlar bazen fedakârane harp etmekle beraber, Anadolu Selçukîlerinin ordusunda her halde pek büyük bir kemiyet teşkil etmezlerdi. Her halde, idarede olduğu gibi ordu teşkilâtında

²⁶ İbn Bîbî Tercümesi, "s. 211". "Kotas" kelimesi hakkında Süleyman Efendi "Çağatay Lügati"nde şu tafsilatı veriyor: "Bir nevi dağ öküzüdür. Kaburuğundan tuğ, bayrak, sancak yaparlar. Bir alem ve işaretir. At ve beygirin boyun ve gerdanına asılan alamet ve tomara dahi kotas derler. Hotuz, bayrak, sancak". Verilen şu tafsilat, garb Türkleri arasındaki "kotas takmak" âdetinin şark Türklerinde de cari ve pek eski olduğunu gösteriyor. Bu kelime hakkında bütün onuncu ve daha muahhar asırlara ait Çağatay lügatlerinin ve onlardan naklen "Pavedokurtey" in "Şark Türkçesi Lügati"nde verdiği malumatta bunu müeyyedir.

²⁷ Türklerin sair bir takım müessesatında olduğu gibi burada da eski İran saraylarının tesiri göze çarpmamak kabil değildir. Sasanî müessesatının Türkler üzerindeki tesiratına dair hazırlamakta olduğumuz tettebbunamede bu hususta tavzihat-ı lâzımede bulunabilmek ümidindeyiz.

²⁸ Eski İran esasat-ı idaresinin müdafî olan "Nizamülmülk" Siyasetnamesinin dördüncü babında enasır-ı muhtelifeden mürekkebe bir orduya malikiyetin lüzumunu anlatıyor: "Eğer ordu unsur-ı vahidden teşekkül edecek olursa, efrad daima bir takım karışıklık çıkarabilirler, ve arzu-yı hükümdari dâhilinde hizmet etmeyebilirler. Binaenaleyh, saltanatın bütün enasırından alınan askerlerle orduyu teşkil etmelidir. Sarayda iki bin Horasanlı ve iki bin Deylemli asker bulunmalıdır. Eğer bir miktar Gürcü ile bir miktar Farsi de bulunursa, daha iyi olur; çünkü bunlar cesur adamlardır. Mahmud Gaznevî'nin bu hususta ittihaz ettiği usul böyle idi: onun ordusu Türkler, Horasanlılar, Araplar, Hintliler, Deylemliler, Gurülerden mürekkebdî. Muharebe zamanında hepsi yerli yerinde kesif bir kitle halinde bulunur, ve filan muharebede filan millet iyi harp edemedi dedirmemek için bütün gayretini sarf ederdi" [Siyasetname]. Mamafih "Nizamülmülk" Türkmenlerin, Selçukî saltanatı için ne kadar kavi bir istinadgâh olduğunu da inkâr edemiyor: "Türkmenler her ne kadar devlete bir takım müşkilat ika' etmişlerse de, yine Selçukî sülalesinin teveccühüne layıktırlar. Çünkü bu devletin ibtidai tesisinde çok hizmetleri sebak ettiği gibi bu gaye için birçok meşak ve mesaibe de katlanmışlardır. Bundan başka, aile-i hükümdariye karabet rabitasıyla merbuturlar. Binaenaleyh onların çocuklarından bin tanesini alarak tıpkı gulamlar gibi hususi bir yerde terbiye etmeli, silah kullanmayı ve saray hizmetlerini öğretmeli, daimi surette saraya rabita etmelidir. Bu suretle onlar hükümdara sadıkane hizmet edecekleri gibi, kalplerinde aile-i hükümdariye karşı besledikleri adem-i hoşnidide zail olacaktır" [Siyasetname, yirmi altıncı mebbas].

da Türklük pek açık bir surette göze çarpıyor, Selçukî saltanatının hakiki istinadgâhını teşkil ediyordu²⁹.

Selçukî hükümdarlarının kuvve-i askeriyesi, idare itibarıyla, üç muhtelif kısma ayrılmıştı: doğrudan doğruya sultanın maiyetinde bulunan hassa kuvveti, uç beylerinin ve sair boy beylerinin kuvveti, sultana tabi nim-müstakil civar hükümetlerin irsal ettiği muavin kuvvet. Ordunun en kavi ve intizamlı devri olan “Alâeddin Keykubâd-ı evvel” zamanında bu üç kısmın mecmuu –“İbn Bîbî”ye göre- beş yüz bin kişilik büyük bir kuvvet teşkil ediyordu. “İbn Bîbî” bu kuvveti şu suretle taksim eder: “ve nice ki çerisin Oğuzun yirmi dört boyu adedince yirmi dört tümen ki iki yüz kırk bin er olur, her birinden bir tümen er durmuştu; ve kendi boyu dört tümen. Mecmu’ Rumen ve Ermenin ve Diyarbekrin çerileri cem olsa beş yüz bin miktarı er cem olurdu. Kendi boyundan gayri yirmi dört hanlar ve melikler vardı. Kimi kendi boyundan Kınıktan Selçukîlerdi; ve kimi kalan Oğuz beylerinden. Ve kullarından dahi beyler vardı”³⁰.

Sultanın merkezdeki kuvve-i asliyesi, kısım-ı a‘zamı sarayda (s. 216) müstahdem olmak üzere sipahiler ve hasekîlerden, kullardan mürekkebtî; onlar arasında birçok çavuşlar, silahdarlar, yasavullar, kapıcılar, serhenkler, müstahfızlar, camedarlar bulunurdu³¹. Bu hassa kuvvetini harbe hazırlamak için

²⁹ Alâeddin Keykubâd babasının vefatı haberini alınca tahta geçmek için bir takım teşebbüslerde bulunuyor ve o meyanda Türk aşiretlerini kendi tarafına celbe çalışıyor. “Tevârih-i Âl-i Selçuk” mütercimi bu münasebetle Türklerin ehemmiyetini şu sözlerle anlatmaktadır: “Çün Rum çerilerinin varlığı Oğuz ve Türk tevâifidir; ve her vakitte ki çeriler basılıp iklimler feth olmuştur, Oğuz taifesi birle olmuştur” [99].

³⁰ “İbn Bîbî” Tercümesindeki bu tarz taksim çok vazıh olmadığı gibi, gösterdiği netice itibarıyla da mübalağalı addolunabilir: Selçukîlerin en zinüfuz bir devri addedebileceğimiz “Melikşah” zamanında, Selçukî ordusunun mevcut daimisi dört yüz bin kişi idi. Bu miktarı istikrar ederek mevcut hazırımın yetmiş bine tenzili hakkında “Melikşah”a nesayihde bulunanlara karşı, “Nizamülmülk” bilakis bu miktarın tezyinini, devletin ordu üzerine istinad ettiğini, ordu efradının azaltılmasıyla sultanın yüz binlerce düşman kazanacağını söylüyor [Siyasetname].

³¹ Selçukîlerde hükümdarın hassa askeri demek olan gulamlardan yani kapı kullarından başka “müfrez”ler bulunmasını, “Nizamülmülk” Siyasetnamede bilhassa iltizam ediyor: Onun fikrine göre “sarayda daima bulunmak üzere şeci’, mücerreb, uzun boylu ve güzel yüzlü iki yüz nefer seçmeli ve onlara müfrez namı vermelidir; bunlardan yüzü Horasanlı, yüzü de Deylemlî olmalıdır. Bunların sarayda daimi ikametgâhları olmalı, ve gerek sulh zamanında gerek harp zamanında oradan ayrılmamalıdır. Bunlara güzel libaslar ve daima temiz silahlar verilmelidir. Fakat bu silahları lüzum görüldüğü takdirde ellerine vermeli, ve sonra tekrar almalıdır” [Siyasetname]. Nizamülmülk bunu müteakib bunlara verilecek silahlar ve maaş hakkında bazı tafsilat verdikten sonra, bu suretle mütemadi bit surette muhtelif unsurlardan dört bin kişi almak, ve bunlardan bin tanesini bizzat hükümdarın maiyetine, diğer üç bin tanesini de mühim bir işte kullanılmaları icap edinceye kadar, emirlerin ve kumandanların maiyetine vermek lüzumunu anlatıyor [Siyasetname, 19uncu mebhâs].

vasi talimhaneler vücuda getirilmiş, ok, ve daha sair silah talimlerine ve biniciliğe fevkalade ehemmiyet verilmişti. Askerlikte mahareti ve dirayeti görülenler her türlü iltifata nail olurlardı. Mamafih bu talimler yalnız merkezdeki kuvve-i askeriyeeye has değildi; memlekette bilumum sipahiler haftada iki gün meydanlara çıkıp ok ve silah idmanları yapmaya mecburdular. Oğuz boylarına gelince, onların tarz-ı hayatı, âdetleri, ananeleri daimi ve serbest bir kışla hayatına meşabihti; kemiyet ve keyfiyetçe ordunun sair aksamına çok faik olan bu bozulmamış Türk kuvveti, Anadolu Türklerinin en kırılmaz istinadgâhiydi. Selçukî ordusu efradına yalnız arazi değil, aynı zamanda maaş da verildiğini gösteren deliller mevcuttur³².

³² Eski Selçukîlerde gulamlara arazi verilmeyip yalnız maaş verildiğini “Nizamülmülk” zikrediyor [Siyasetname, 23üncü mebhas]. Nizamülmülk’ün yine aynı mebhasda, askerin maaşını muntazaman vermek için lazım gelen mebalığın hazinede daima hazır bulundurulması ve bu suretle efradın hükümdara daha çok merbut olacakları hakkındaki ifadesi, askere o zaman araziden maada maaş da verildiğini gösteriyor. Anadolu Selçukîlerinde de bunun böyle olduğunu gösteren muhtelif deliller vardır [İbn Bîbî Tercümesi]. “Nizamülmülk’e göre eski zaman hükümdarları askere arazi vermezler, senede dört defa efradın derecesine göre muhtelif miktarda maaş verirlerdi. Maliye memurları vergileri tahsil ederek hazineye tevdi ederler ve sonra her üç ayda bir kere maaş tevzi eylerler idi ki buna “pişkani” derlerdi. Gaznevîler de bu usulü takip etmişlerdi. Bu usul sayesinde, ordunun her hangi bir kısmından bir nefer -ölüm veya diğer bir sebeple- eksilse, derhal haber alınmak kabil olurdu. Alelicab bunlar hemen cem edilirdi. Eğer birinin mazereti varsa, derhal bildirmeliydi: kaçıp saklananlar duçar-ı mücazat olurlar ve maaşlarından mahrum edilirdi [Siyasetname]. Bu tafsilat, askere maaş tevzii tarzının Samanîlerden Gaznevîlere ve onlardan da Selçukîlere geçtiğini gösteriyor. “Saffarîler”in bu husustaki usulleri hakkında tarihlerde mevcut malumatın anlaşılacağına göre, Samanîler bu hususta onları taklit etmişlerdir. “İbn Hallikan” Saffarîlerin idare-i askeriyeleri ve askere maaş tevziinin şekli hakkında şu mühim malumatı vermektedir: “Ve zekere es-Sülemi fi *Kitab Ahbari Horasan şey*’en kesiren min kifayetihi ve nehzihi ve kıyamihî bi-kavaidi’l-memleke ve’l-vilaye feterektuhu taleben li-lihtisar ve zekera ennehu kane yenfiku fi’l-cünd fi külli selase eşhur merra ve yahzuru bi nefsihi alâ zalik ve inne âridü’l-ceyş yekudu ve’l-embvâl beyne yedeyhi ve’l-cünd biesrihim hâzirun ve yunadi’l-munadi evvelen bi-ismi Amr bin el-Leys fetekkaddeme dabbetuhu ila’l-âriz bi-cemi’ âleti’-l-fâris feyefettekaduha ye’muru bi-vezn selasemie dirhem bi-ismi Amr ve fetahammele ileyhi fi sıratın fe-ye’huzu es-sıratu feyukabbiluha ve yekulu elhamdülillah ellezi veffakani li-taatie Emirü’l-mü’minin hatta istevecbet minhu er-rızk sümme yedauha fi huffetihi fe-tekun limen yanzü huffihi sümme yud’a bade zalik bi-eshabi’r-rusum alâ meratibihim feyetearradu l-ialâtihim tamme ve leddu bihim el-ferra ve yatlubune bi-cemi’ ma yehtacu ileyhi’l-Fâris ve’r-râcil min sağır ale ve kebiruha fe-men ahalle bi-ihtar şey minha harramuhu rizkahu ve fe-atarada yevmen Fâris kanet lehu dabbe fi gayeti’l-hizal fe-kale lehu Amr ve ya haza te’huz maluna tenafakkudu ala imraatek fe-tesemmenha ve tehazzel dabbetek elleti aleyha teharib ve biha tecid el-erzâk emda fe-leyse leke indi şey fe kale lehu el-cundi cealtü leke’l-fida lev itaradte imraati le-estesmente dabbeti fe-dahika Amr ve emera bi-atihî ve gala istebdel bi-dabbetek [İbn Hallikan, 1275 Mısır tabı, C. 2, s. 475]. “İbn Hallikan” bu tafsilatı müteakib “İbnü’l-Adim el-Hanbelî” namıyla maruf “Kadı Kemaleddin”in “Tarihi Haleb”inden naklen bu âdetin “Anuşirvan b. Kubâd” zamanında İranlılarda mevcut olduğunu tafsilatıyla zikrediyor [s. 476]. “Corci Zeydan” da

(s. 217) Kışın, Anadolu'nun dağ ve ovalarını örten karlar eriyinceye kadar, bütün muhasım hükümetler arasında zaruri bir mütareke hüküm sürerdi. Fakat fidanlar yeşermeye ve ovalardan bahar kokuları gelmeye başlayınca, bütün kalplerde derin bir cenkçilik hissi uyanır, uç beyleri akınlara başlar, yaylalara çıkan aşiretler sultanın davetine hararetle intizar ederdi. Konya sultanları için –kuvveti müsait olduğu takdirde- bir harp vesilesi bulmak (s. 218) hiç de müşkil bir iş değildi: civar eyaletlerde hükümrân aile azasından birinin isyanını bahane etmek, yahut haracını vaktinde vermeyen bir hisarın zabtına teşebbüs eylemek çok kolaydı. Eğer mesele ehemmiyetsiz ise, sultan o civardaki emirden birini bu işe memur etmekle iktifa ederdi. Fakat mühim bir kuvve-i askeriyeye ihtiyaç görülürse, dergâh-ı sultani münşilerine derhal emir verilir, ve böylece bütün boy beylerine, serhat ümerasına sultana tabi nim-müstakil hâkimlere yazılan “mükellefnâmeler kussad ve müserri'ler vasıtasıyla” süratle gönderilirdi.

Sultan nerede ictima' edilmesini emretmişse kendi kuvve-i asliyesiyle oraya gidip ordugâh kurar, ve bütün levazım ve mühimmatını deve ve katırlara yükleterek gelen beylere orada intizar eder idi. Bu suretle kuvvet toplandıktan ve beylerle ümera sultanın lütuf ve iltifatına mazhar olduktan sonra, sultan hareket emrini verir ve çavuşlar “atlan! atlan!” nidasıyla kısım-ı külliyesi süvariden mürekkebe olan orduyu bu emirden haberdar ederlerdi. O zaman nekkareler, kösler, surnalar, borular çalınır, yüzlerce tabıllar dögülür, sancaklar heybetle dalgalanırdı. Selçukî ordusu levazım-ı harbiye itibarıyla muasır ordulardan farklı değildi: ok ve yay, kılıç, hançer, cebe ve cevşen, sükü -yani süngü- gürz, kûpâl, çomak, nacak, balta gibi o zamanın bütün harp aletleriyle mücehhez olan Selçukî ordusu, kale muhasarası için mancınık gibi vasıtalara da malikti.

Muhasara edilen kaleler –veraset kavgalarında olduğu gibi- İslâm şehirleri olursa büyük tahribata, katliamlara, yağmalara maruz kalmazdı; ahali

Abbasîlerde geçit resminin İranlılardan me'huz olduğunu “Medeniyeti İslâmiye Tarihi” tercümesinde zikrederek bu geçit resmine misal olmak üzere yukarıda “İbn Hallikan”dan naklettiğimiz fıkrayı –me'huz tasrih etmeksizin- naklediyor. [Medeniyeti İslâmiye Tarihi Tercümesi, C. 1, s. 155]. Türklere Sasanîlerden geçen müesseseler hakkındaki tetebbunamemizde bu meseleyi de mevzuu bahs edeceğiz. “Bartold”un verdiği malumata nazaran, Harezşahîler para ile tutulmuş gönüllü askerlerden mürekkebe bir orduya maliktiler; Hâlbuki onlarla muasır olan “Gurîler”in kendilerine mahsus ve Türklere mürekkebe bir hassa askeri vardı; Gurîlerde, ordunun başında daima hükümdarın kardeşi bulunurdu; yine “Bartold”un verdiği malumattan, Harezşahîler de askere maaştan başka arazi de verildiğini hatta “İl Arslan”ın cülusunda asker maaşlarına zamaim icra edildiğini de anlıyoruz [Bartold, Moğol İstilas Zamanında Türkistan]. İşte bu tafsilat, gerek Anadolu Selçukîlerinde gerek Osmanlılardaki müessesat-ı askeriyenin ne gibi muhtelif amillerin tesiri altında teşekkül ettiğini oldukça tenvir edebilir. Yalnız Anadolu Selçukîlerinde –yukarıda izah edildiği vecihle- Anadolu'ya kesif kitleler halinde gelmenin neticesi olarak boy teşkilâtı mevcut olduğunu unutmamalıdır.

büyük müşkilat içinde kaldıklarını ve galebe mümkün olmadığını anlayınca, şehri kendiliklerinden teslim ederlerdi; bazı vakit kale ahalisinin vasıta-i maişetini teşkil eden sur haricindeki bağ ve bahçeleri mahvetmek tehdidi bir kalenin iskatına kâfi gelirdi. Lakin böyle olmayıp da muhasara edilen kale Hıristiyanlara ait olursa, ibtidaden teslim olmadığı halde, pek müthiş akıbetlere maruz kalırdı. Emir-i Ârız (s. 219) (harbiye nazırı) ordunun sağ ve sol kollarıyla karavul ve çağdavullarını –domdar ve pişdarlarını- tertip ettikten sonra, kös ve nefir gürültüleri arasında kale pişgâhına muvasalat edilir ve derhal muhasara tertibatı alınır: Mancınklar kurulup işlemeye, tirendazlar ok yağdırmaya, lağımçılar lağım vurmaya başlayınca, sair asker de merdivenlerle kale bedenlerine hücum ederlerdi. Bir kalenin zabtı ne kadar uzun ve müşkil olursa zabtından sonra göreceği tahribat da o derece büyük olurdu: “Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev” Antalya’yı zapt ettiği zaman, bir gün katliama ve beş gün iktitâf-ı ganaima ruhsat vermiş, ondan sonra sükûn ve intizamı tesis etmişti³³.

Kendisine göre bir usul-ı harb sahibi olan Selçukî ordusu her hangi bir kaleyi zapt edince, muhasaranın hisarları tamir ve telâfi edilerek şehre –şehrin ehemmiyetiyle mütenasib- bir subaşı ve kadı nasb olunur, zahire anbarları ile habbehanelere habbe ve zahire doldurulur, kiliselerin bazıları camiye tahvil edilerek hatip, imam ve müezzin tayin edilirdi. Kalelerin muhafazasına memur olan neft atıcılar, zenberekçiler, topçular âdetâ bir istihkâm sınıfı teşkil ediyorlardı. Fi’l-hakika kalecilik hususunda Selçukîler epey terakki etmişlerdi. “Sultan Alâeddin Keykubâd” ahvâl-ı siyasiyenin teşvişini nazarı itibara alarak Konya ve Sivas kalelerini yeniden tamir ve ihyaya karar verdiği zaman, “divanın çabukdest muhasibleri ve mühendisleri ve binaları ve şahne ve imaret ve üstad mimarlar ve hâzık ressamı hazır olurlar. Ve sultan atlandı ve beyler ve ulular ve serverler ve mimarlarla şehrin çevre yanını devretti; ve buyurdu, burçlar ve bedenler (s. 220) mevâzını muayyen ettiler. Ve kapıları resmedip saltanat hazretine arz ettiler. Sultan eman-ı tamam ve fikr u endişe birle mutalaa kıldı ve ıslah ve tagayyür buyurdu. Çün kapılar ve buruc ve ebdan i’dadı

³³ Bazen İslâm şehirleri bile Müslüman hükümdarların katliamına maruz kalırdı. Binaenaleyh, o asırlarda has olan bu gibi ahvâlî, Müslümanların sırf Hıristiyanlara besledikleri bir hiss-i husumetten münbais-i zan etmemelidir. “Harezşah Muhammed”e tabi olan Semerkand, eski metbuu “Gürhan”a tabi olmak için isyan ettiği zaman, halk oradaki Harezmlilerin vücutlarını ikiye ayırarak kesilmiş parçaları sokaklara asmışlardı. Harezşah bu harekâtın cezasını vermek için Semerkand’ı muhasara etmiş, zapt edildikten sonra üç gün yağma olunmasını ve katliam icrasını emreylemiştir. “İbnü’l-Esir”in rivayetine göre burada mahvolan ahalinin miktarı iki yüz bini mütecevaz imiş [İbnü’l-Esir, C. 10]. Mamafih “Cüveyni” telef olanların on binden fazla olmadığını, ve Harezşahın ulema ve meşayihin ricaları üzerine, kıtale çabuk nihayet verdiğini yazıyor ki, daha doğru addolunabilir [Bartold, Moğol İstilasası Zamanında Türkistan]. Daha sonraları, hakiki bir İslâm hükümdarı olan “Timurlenk”in kezalik bazı Safevî hükümdarlarının İslâm şehirlerinde icra ettikleri vasi katliamlarda yukarıki müddeamıza bir delil teşkil edebilir.

muayyen oldu ve arşın hesabıyla tul ve arzı ölçüldü, çabukdest muhasibler ve yazıcılar ki hesapla çoklukta denizi hesap ederlerdi ve azlıkta nakiri kıtmirden ve zerreyi heba-i şâirden temyiz ederlerdi, yapılmadan arşın hesabıyla darb ve kısmet ettiler, filcümle ne harc olacağını bilip şaha arz ettiler. Binalar ve şahne-i imaret ve kitap mültezim olup boyunlarına aldılar ki rüzgârla say edip itmamına eriştireler³⁴. Fi'l-hakika Konya ve Sivas surları, Anadolu Türklerinin kalecilikteki terakkilerine numune addedilecek derecede güzel ve rasin idi.

Anadolu Türklerinin muharebede gözettikleri mühim gayelerden biri de – o zamanın bütün milletlerinde olduğu vecihle- ganimet meselesi idi. Her hangi bir kaleyi harben zabt eden bir ordu için o şehrin bütün servet ve samanı mubah idi. Ok ve kılıçtan korkmayarak kale bedenlerini aşan cengâverlerin kalbinde yalnız şeref ve hizmet hisleri değil, o manevi hislerle müterâfik bir de servet ümidi vardı; ve bu onlar için gayet tabiiydi: Türkün aldığı terbiyeye nazaran, kılıç kuvvetiyle kazanılan servet, servetlerin en meşru müstahsenidir. Fi'l-hakika, icra edilen muharebelere ekseriyetle mühim ganimetler elde ediliyor ve bundan yalnız hazine değil, kumandanlar, beyler, alpler, neferler de müteneffi' oluyordu: “Emir Mübarezeddin” Ermen kalelerini zabt ettiği zaman “birçok güzel Frenk oğlanları, tazı atlar, keselerle filoriler, mallar, davudi zırhlar, altın kaplı kalkanlar” elde etmişti. Kazanılan ganimetler her sene maktuan alınan bac ve haraclar sayesinde birçok müessesat-ı ilmiye ve hayriye vücuda getiriliyor, medreseler, camiler, çeşmeler, türbeler yapılıyordu.

Bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi, Anadolu Selçukîlerinde de muntazam bir askeri muzikası vardı. Bu muzika onlara diğer Selçukîlerden, Selçukîlere de Abbasîlerden yahut sair devletlerden geçmişti. Bu muzika yüzlerce davul ve borudan ibaretti. “İbn Bîbî”nin verdiği malumata nazaran, Anadolu Selçukîlerinin muzikası günde beş vakit yani namaz vakitlerinde nevbet vururdu ki bilumum Selçukîler arasında “Sencer” (s. 221) zamanından beri bu adet cariydi, ve buna “nevbet-i Senceri” derlerdi. Harp meydanlarında, askeri teşvik ve teşci' için de nevbet vururlardı³⁵. Sair bir takım Türk devletlerinde mesela Mısır Kölemenlerinde, Osmanlılarda görüldüğü vecihle, valilere ve ümeraya askeri muzikası verildiğini Anadolu Selçukîlerinde sarıh bir delile müstenid olarak bilmiyorsak da, sair Türk devletlerinde görülen bu âdetin

³⁴ İbn Bîbî Tercümesi, “253”.

³⁵ Medeniyet-i İslâmiye Tarihi Tercümesi, C. 1, s. 162. Sair Türk devletlerindeki askeri muzikası hakkında malumat almak için müracaat ediniz: [Millî Tetebular, Dördüncü sayı, s. 65-67]. Daha, eski Uygur devletinde, merasim esnasında icra-yı terennüm eden bir askeri muzikası mevcut olduğunu Çin sefiri “Vang-Yen-Te”nin ifadesinden anlıyoruz. [Visdelou, Supplément à la, p. 137, bibliotèque orientale]. Oradan naklen “Dossou”da mezkurdur ki, bu hususta malumat almak için bu makalemizin “212”inci sahifesindeki ilk notaya bakınız.

Selçukîlerde de cari olduğunu –Osman Gaziye alamet-i emaret olarak tabıl ve alem gönderilmesinden de- istidlal edebiliriz.

Saray Hayatı ve Eğlenceleri

Bağdad hilafetinin ihtişamını, eski İran saraylarının Samanîlerle yeniden parlayan azametini kendilerinden evvelki sülalelerden iktibas eden, Bizans İmparatorlarının tantanasını pek yakından gören Selçukî padişahları, Konya sarayında bütün manasıyla şahane bir ömür sürerlerdi. Saray hayatı, teşrifat itibariyle, Abbasîlerden müntakıl Sasanî adetlerinden pek ziyade mülhemdi; Fakat, bütün o debdebeler arasında, sultanların Türk neslinden geldiğini gösteren bir takım müesseseler de bulunuyor, Oğuz töresi büsbütün hükümden ıskat edilmiyordu. Selçukî sultanları, civarlarındaki birçok nim-müstakil hükümdarların metbuu olmak haysiyetiyle onlara karşı amirane ve âlicenabane hareket ederler, muamelelerinde daima azamet gösterirlerdi. Sultan “İzzeddin Keykavus” Sinop ve Trabzon hükümdarı “Aleksi”yi esir ettikten sonra bir takım ağır şartlarla onu tekrar makamına is’âd etmeyi vaad etmiş ve bu husustaki “Sovgendnâme: Muâhedenâme” yazılıp hazineye vaz’ edilince teşrifat-ı mu’tada vecihle şöyle hareket edilmişti: “Sultan tekfura bir nefis teşrif ve şahane hilat şöyle ki (s. 222) selâtin hizmetine layık evvela camehaneden zerdüzi ve külâh-ı muvaffak-ı nevrüzi getirtti ve girdi. Ve paygâhdan iyi mutavvak at-ı murassa eyer ve oyanla getirtip verdi. Ve hilatler buyurdu. Ve ıstabl-ı hâsdan bargirler ve tazı atlar ve yük katırları ve gayrihi verdiler. Ve buyurdu ki Kir Aleksi dahi atlana. Tekfur akil ve gürbüz kişiydi, fi’l-hal Sultan ayağını üzengiye koyup bindi ve nefirler ve borular çalındı ve çavuşlar avazı ve dürbaşlar savulun demesi avazı yayıldı. Tekfur gaşiye-i sultanı rikabdarı elinden aldı ve yayan revan sultanın atı önünce yürüdü...”. Atı önünde civar hükümdarlarını yürümeye mecbur edecek kadar mağrur olan Selçukî padişahları, hakikaten şahane dârât ve debdebeye maliktiler³⁶.

³⁶ İbn Bibi Tercümesi “137”. Aleksi kendisini kurtarmak için Sinop şehrinden başka her sene on iki bin filori, beş yüz at, iki bin sığır, on bin koyun, elli yük muhtelif eşya vermeyi ve ale’l-icâb bir kuvve-i muavene yollamayı deruhde etmişti. Ermeni hükümdarı “Leon” evvelce senevi on bin filori haraç verirken, isyanını müteakip duçar olduğu mağlubiyet neticesinde bu miktar iki misline iblağ edilmiş, ve ayrıca daha sair hediyeler takdimine, ve ale’l-icâb, bütün levazımıyla göndermeye mecbur olduğu kuvvete beş yüz nefer daha zammına muvafakat göstermişti.

“İbn Bibi”nin bu hususta verdiği tafsilatı, Selçukî hükümdarlarıyla tâbileri arasındaki münasebatı göstermek itibariyle, aynen naklediyoruz: “Sultan bu şerâit üzerine Sis memalikin geri ana mukarrer kıldı ve and içti; ve Sahib Ziyaeddin Kara Arslan’ı ki o zamanda dividdar beyi idi. Cevap ve baki harac için Leon Tekfura gönderdiler; ve ol memalik menşurdan ve hilat-ı hassa yedek bile gönderdiler. Çün Leon’a Sahib Ziyaeddin’in kudumundan haber oldu, ferevan nezl-i karşı gönderdi; Ve ertesi kendi dahi cemaatiyle karşı varıp Ziyaeddin’i i’zâzla getirdi, ve kendi

Anadolu Selçukîlerinde, o zaman ki sair büyük İslâm devletlerinde tesadüf edilen bir âdetin, (s. 223) sultana tabi nim-müstakil hükümdarlar ailelerine mensup prenslerin sarayda sultanın maiyetinde hizmet etmeleri âdetinin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Yalnız, Anadolu Selçukîlerinin civardaki bazı beylikler üzerinde bir nevi hakk-ı metbuiyete malik olduklarını - gerek tarihi vesikalar gerek müşterek meskûkât vasıtasıyla- bildiğimiz için, Konya sarayında o gibi nim-müstakil hükümdarlara mensup bir takım prenslerin bulunduğunu tahmin edebiliriz³⁷. Büyük “Alâeddin Keykubâd”ın Konya’ya ne muhteşem bir alayla girdiğini anlatan müverrihler Selçukîlerdeki tantananın güzel bir tezahürünü göstermiş oluyorlar ki -tarih-i adât itibarıyla- cidden şayan-ı dikkattir. Sultanın Konya civarına takarrübünü haber alan eşraf ve ayan “kanlılar (kağnılar) ve mihafterler üzerinde köşk ve cevsaclar envai sündüs ve istibrak birle müzeyyen ve siyab-ı fahir ve cevahir-i arab etrab ve uzera-yı k’ab gibi muğeşşa ve mücella kıldılar, beş yüz köşk düzdüler. İki yüzü revan ve üç yüzü sakın ve denlisi garaib-i silah ve cerayid-i mellâh birle hür ve kusûr daru’l-kararı gibi camuslar boynunda revan ettiler. Rûd-sürûd avazı ayyuka erip dağ ve yazı zemzeme-i İsfahan ve Hicazı birle memlu oldu. Ve bu tertip ve ayinle Obruk menziline karşı vardılar.” Padişah istikbale gelenleri taltif ettikten sonra, o gün o menzilde kalındı. Ertesi gün mevki-i sultanî hareket etti: nefirler, kösler, nekkareler çalınıyor, mükemmelen müsallah bin süvari mihafter-i hükümdari etrafında arz-ı tazimat ettikten sonra en önden hareket ediyordu. Beyler maiyetleriyle muntazaman ilerlemekte idiler. Nevbetiler maharetle nevbet çalıyorlar, alemdarlar ellerindeki bayraklarıyla yavaş yavaş yürüyorlardı. Padişahın rikabında Türk, Kürt, Kazvinli, Deylemli, Rus, Anadolu beş yüz

sarayına kondurdu, ve ağırlık ve konaklık ve hizmet dehayikından hiçbir dakika na-merî komadı. Ve ikrâm ve i’zâz babında mübalağa gösterdi. Ertesi sultanın hükmünü ol memleketin takrir-i menşurunu hazır beyleri ve âmm ve hâs katında okudular. Tekfur Leon istikanet ve mezellet-çün alnını yere koyup dua ve sena kıldı. Ve saçılar saçılıp beşaret çalındı. Ve ulu konaklık edip hâs ve âmmı ziyafete hazır etti; ol gün taam yenip akdah ve kasât sair ve dair oldu. Ertesi Sahib Ziyaeddin müsvedde etti, ta Tekfur ol mucibince and içti, ve ahidname kaleme geldi. Ve altı aylık harac için on bin filori sultan hazanesi hizmetine verdi; ve dahi tuhaf ve armağanlar ve hizmeti ve selâmı bile gönderdi. Çün Emir Ziyaeddin Kayseriyye’de hazret-i saltanat penaha erişti, baki harac ve tuhaf-ı mezkureyi hazane-i amireye teslim etti; ve tekfurun sovgend-namesini arz etti. Sultan tekfurun elçilerine bi-giran ihsan buyurdu. Ve ol beyler ki mahbus olmuşlardı, koyuverdi. Ve her birine miktarınca teşrif ve sıla ve at ve don (elbise) verip merhamet buyurdu” [s. 151].

³⁷ Nizamülmülk “Siyasetname”sinin yirmi beşinci mebhasında bu mesele ile oldukça alakadar bir mütalaa yürütüyor. Ona göre Arap, Kürt, Deylem, Rum ve sair cinsten olan ve sultana arz-ı itaat eden emirlerin evladlarından, kardeşlerinden birer tanesini isteyerek bu suretle beş yüz kişiden aşağı olmamak üzere sarayda bir zümre vücuda getirmelidir. Bir sene nihayetinde, onlar, yerlerine başkaları gönderilmek suretiyle mübadele edilebilir [Siyasetname]. Fi’l-hakika gerek eski Selçukîlerin, gerek Harezmiilerin saraylarında, hükümdarın hizmetine memur bir takım prensler bulunduğunu, ve bunların nim-müstakil hükümdarlar tarafından metbularının sarayına âdeta bir nevi rehin makamında yollandığını biliyoruz.

bölükbaşı heybetle ilerlemekte, yüz yirmi nefer “Merih didarlı ve altın kemerli” candarlar sultanın sağ ve solundan adab-ı mahsusasıyla yürümekte idiler. Silahdarlarla candarların ellerinde ve kollarında Dımaşkî ve Çaçî yaylar, altın göbekli (s. 224) kalkanlar ve nacaklar parlıyordu. Bunlardan başka altmış nefer camedarlar zer-duzi atlas bohçalar içindeki nefis hilatler ve zer-baft kumaşları rikab katırlarıyla götürüyorlardı. Şehre yakınlaşınca, beyler ve ulular atlarından inip sultanın maiyetine yayan gitmeye başladılar, emir-i çaşnigir eteklerini kuşağına sokup başına Keykubâdî külahını giydi ve sultanın atı önünden yürüdü. Şehre giren bu muhteşem alayı sokaklarda ahali beşâsetle karşıyor, açık pencerelerde birçok kadın başları nazara çarpıyordu. “Sultan Alâeddin” ecdadı tahtına oturduktan sonra emretti ve mer’i usule ittibaen muhteşem bir “şilan” tertip olundu: “Çini ve altın sahanlar ve tepsiler içinde elvan niam-dane ve muzafer ve kallıyyat ve boraniyat ve memuniyye ve halavat ahlak-ı ehl-i irfan gibi mümessek ve muattar ve yahniler ve sükülmeler ve biryanlar ve tavuk ve güvercin ve keklik ve bıldırcın söğülmeleri sadra ve iki kola oğuz resmince baştan başa döşenip müzeyyen ve mürettep oldu ve kasât-ı kımız ve kımran ve mümessek ve muattar şerbetler Oğuzun resm ve erkânı üzere içildi”. Sofra kalktıktan sonra ziyafetin ikinci ve şayan-ı dikkat kısmı başladı: bir taraftan Konya’nın en maruf hanende ve sazandeleri, genç ve dilber şakirdleriyle beraber âşıkane besteler terennüm ederlerken, diğer taraftan “altın üsküflü ak ve kızıl börklü simin sak sakiler” haziruna altın, gümüş kupalar, murassa billur kadehlerle gülgün badeler; elma, armut, badem şekeri, fındık, fıstık gibi muhtelif mezeler dağıtıyorlardı.

Civar hükümdarlardan yahut dar-ı hilafetten gelen elçilerin huzura kabulü muayyen bir takım merasime tabidi. Fakat Konya sultanları en ziyade halifenin elçisine ehemmiyet verdikleri için en mutantan merasim onların kabulü münasebetiyle icra olunur ve diğer sefirlere o kadar fazla ehemmiyet verilmezdi. “Muhyiddin İbn el-Cevzi”, “Alâeddin Keykubâd”ın Moğollara karşı muavenetini rica maksadıyla Bağdad’dan sefaret-i fevkalade ile izam olunduğu zaman ona yapılan muamele, bu merasimin şekil ve mahiyeti hakkında az çok bir fikir verebilir: “... Sultan-ı azam celalet tacını azamet farkı üzerine koyup cihan-banlık seririne Süleyman gibi oturdu. Serverler ve ümera-yı kibar yemin ve yesarında saf bağladılar. Resulü istida buyurdu. İmam Muhyiddin müşteri gibi diyanet ve taylasanını başına örtüp iffet ve hürmet ve raiesini önüne salıp hilatlar ve gevher-nigar tavkılı ve altın nallı yedek katırlar edevat ve alat-ı müzehheb ve mühezzeb birle saltanat bargâhına (s. 225) geldi. Çünkü sultanın bargâhi eşiğine kadem kodu, beyler ve ulular istikbal ettiler. Celâleddin Kayser Pervane ve Tercümanoğlu Zahirreddin Mansur resulün sağından ve solundan i’zaz tarikiyle elini tutup taht önüne iletip gerisi üzerine nasb ettiler. Daru’l-hilafenin bohçadamları getirdikleri hilatler ve bohçalarını sofa kenarına dize kodular. Ve altın nallı murassa bergüstüvanlı katırı sofa üzerine çektiler. Sultanın ferraşları sofa üzerindeki perdeyi aşağı bırakırlar. Sultan tahtından inip

tazim için hilafet yedeğinin ayağını öptü ve hilafet hilatını giydi, ve emamesini başı üzerine kodu. Muhyiddin sultanın elini tutup yine taht üzerine geçirdi. Ferraşlar geri perdeyi yukarı götürdüler. Ve beyler ve serverler altın ve cevahir dolu tabakları getirip sultan üzerine nesar ettiler. Sultan gece de kevkeb-i deri ve lal-i bedehşan gibi rahşan taht üzerine oturup çok iltikat olundu, besat semat döşendi, semat yenip götürüldükten sonra Muhyiddin sultandan halvet talep etti, fi'l-hal arsa-i bargâhi halaikden hali kıldılar³⁸.

Mamafih, Anadolu Selçukîleri civar devletlerle münasebatta buldukları cihetle Bağdad'a, Mısır'a ve etraftaki sair yerlere daima elçiler yollarlar ve o memleketlerden gelen elçileri kabul ederlerdi. Büyük "Alâeddin Keykubâd"ın yalnız Bağdad hilafetiyle değil, Mısırla, Harezşahîlerle, hatta Cengizîlerle daima münasebatı vardı³⁹. Fakat bu münasebat daima bir sefir vasıtasıyla değil, zaman zaman, görülen lüzumlara mebni gönderilen sefaret heyetleri (s. 226) vasıtasıyla idare edilirdi. Bu giden ve gelen sefaret heyetleri, sulhperverane veya harbucuyane her nasıl bir maksat takip ederlerse etsinler, mutlaka gönderenin ve gönderilenin şeref ve azametiyle mütenasib hediyeleri hamil bulunurdu. Biz Anadolu Selçukîlerinin bir nevi memur-ı ruhani mahiyetinde olan Bağdad sefirlerini ne gibi teşrifat kaidelerine itbaen kabul ettiklerini bilmekle beraber, diğer devletler tarafından gelen sefaret heyetlerine nasıl bir muamelede bulunulduğundan tamamıyla bihaberiz. Ancak, gelen sefirlere haşmet ve azamet göstermek ve onları müdebdeb bir surette karşılamak Şark İslâm devletlerince pek eski bir âdet olduğu için, Anadolu Selçukîlerinin de bu eski ve umumi âdete ittiba' ettiklerini kuvvetle tahmin edebiliriz⁴⁰. Anadolu

³⁸ İbn Bîbî Tercümesi, "s. 263"

³⁹ İbn Bîbî Tercümesi – Hayrullah Efendi Tarihi. Bilahare Cengizîlerle münasebat-ı siyasi pek ziyade artmıştı. Hayrullah Efendinin rivayetine göre "Sultan Alâeddin ile Çermagun Noyin ve büyük serasker olup da Mogan sahrasında hayme-neşin olan Baycu Hanın İlhan-ı Azam Oktay Kaan tarafından ruhsat almadığı halde kendiliğinden bir takım şeraite rabt ederek sulh ve salaha meyl eylediği İlhan-ı Azama şüphe iras eylediğinden Memalik-i Rum ahvalini bilenlerden Hacı maruf seyyahı noyandan yani vüzeradan Sarubık Çavdar vasıtasıyla huzuruna celb edip Rum memaliki ahvalini ve Sultan Alâeddin Selçukînin usulünü sorduktan sonra sefaretle memur edip irsal eyledi" [Hayrullah Efendi Tarihi, C. 1, s. 28]. Hayrullah Efendi bu sefirin, avdetinde İlhan-ı Azama takdim etmek maksadıyla, ale'l-usul bir sefaretname yazdığını zikir ve hatta Sultan Alâeddin'in tesmimi hakkında buradan bazı fıkralar nakl eyliyor.

⁴⁰ Nizamülmülk "Siyasetname"sinin yirminci ve bilhassa yirmi birinci ve yirmi ikinci mebhaslarında sefirlere nasıl muamele edilmesi icap edeceğini uzun uzadıya anlatıyor. Ona göre: "sefirlere karşı büyük bir haşmet ve azamet göstermelidir; hükümdarın inciler ve mücevherlerle işlenmiş yirmi tane murassa kılıcı daima hazinede bulunmalıdır ki elçiler geldiği zaman, onları yirmi tane gayet müdebdeb giyinmiş gulamın eline verip bu gulamları taht-ı saltanat etrafında ayakta bulundurmalıdır. Hükümdarlar daima birbirlerine gönderdikleri elçilere hüsnü muamelede bulunmak suretiyle şöhrat kazanmışlardır. Elçiler ne gibi teklifleri hamil olurlarsa olsunlar onlara karşı sui muamelede bulunulamaz. Yalnız, elçilere karşı pek ziyade dikkat ve ihtiyatla hareket etmeli, onları daimi bir nezaret altında bulundurmalı, herkesle temas etmelerine mahal bırakmamalıdır. Onların vazifesi yalnız bir mektup getirmek değildir;

Selçukîlerinin, tabileri olan nim-müstakil hükümetler nezdinde ve o hükümetlerin Selçukî sarayında, daimi surette oturup münasebat-ı mütekaabilelerini tanzim eden vekiller bulundurup bulundurmadıklarını da sarih bir surette bilemiyoruz⁴¹.

(s. 227) Selçukî saraylarının ihtişam ve serveti hakkında daha vazih bir fikir edinebilmek için, “İzzeddin Keykavus”un düğünü hakkında “İbn Bîbî” tercümesinde mevcut tafsilatı okumak kifayet eder: her izdivaç, haftalarca devam eden eğlence ve ziyafetler tertibini istilzam ediyor, ve binlerce filori israf olunuyordu. O devir izdivaçlarındaki âdât ve merasimin en şahane bir şeklini göstermek itibarıyla bu düğün hakkında verilen tafsilatı buraya naklediyoruz: sultan olunmak isteyince evvela erkân ve ümerasıyla müzakere ediyor; onlar, Selçukî hanedanına karabeti itibarıyla, Erzincan padişahı “Melik Fahreddin”in kızını münasib görüyorlar. Nihayet, uzun istişarelerden ve istiharelerden sonra, müttefikten bunu padişaha arz ediyorlar ve karin-i tasvib oluyor. Sultan, bir takım ağır ve mükellef hediyeleri hamilen Erzincan’a bir elçi yolluyor:

[Çün haber Melik Fahreddin’e erişti ki Melike-i dilyo Hazreti Sultanu’s-Selâtininden elçi gelür deyü ibtihac edip istikbal buyurdu ve ızzat ve iclal-i tamam birle getürüb devlet-hâneye kondurdu. Ertesi bar-ı âmm edüb ekâbir ve esagiri hazır etti. Elçi sultanın namesini öpüp melike verdi. Melik hem öpüp başı üzerine kodu ve ayağı üzerine durup mütalaa kıldı. Ve mütalaadan fariğ oldukta elçiye itti: müşafehe haber varsa takrir olunsun dedi. Elçi dahi müşafehatı ıblağ edüb mültemisatı ruşen kıldı. Ve hedayayı tafsiliyle hazane-i melike teslim etti. Melik halk içinde avazla söyledi, ki: bunun gibi mevhubenin ki Hak Teala ben kulu hakkında faiz kıldı, şükrünü kangî dille eda kılabilim kim eğer saltanat hazreti hizmetinden ferman olaydı ki benim ıyâlim anın hümayun civarisi arasında muntazam olaydı, hem madde-i iftilhar-ı ruzgar ve sebeb-i mübahat i’kab ve tebar olurdu. Ve lakin bir ay müddet-i mühlet olursa ki cehazdan bazını ki tamam olmamıştır itmama erişdirile ki kemayeliku esbaba riayet olunub sevaba makrun oluna. Ondan sonra adam göndereyüz ki itmam-ı mehammi ilam kıla, ta her kimi ki ihtiyar edeler irsal buyuralar, dedi. Ve elçiyi envai ita ve esnaf ve mevahib birle behre-mend kıldı. Ve hükme imtisal ettiğine şükür ve

elçi, hiç hissettirmeyerek yolların ahvalini, suların, erzak ve levazımın, köprülerin nerelerde bulunduğunu, memleketin vaziyetini, memurların halini, hükümdarın düşüncelerini, iktidarını, ordunun kuvvetini, temayülâtını, ilh... anlamaya çalışacaktır” [Siyasetname]. “Nizamülmülk” bunu müteakib “Alp Arslan” zamanında kendi başına gelen bir vakayı anlatıyor; ve bu münasebetle, sefirlerin daima vezir ile münasebette bulunmalarının umumi bir âdet olduğunu bildiriyor.

⁴¹ Selçukîlerin sarayında onlara tabi olan Harezmsâhîlerin daimi bir vekil bulundurmadığını, sonra yine Harezmsâhîlerin kendilerine tabi olan yerlere daimi bir vekil tayin ettiklerini biliyoruz. Mesela Semerkand hükümdarı “Osman” ibtida “Gürhanîler”e tabi iken sarayında onların bir vekili bulunduğu halde, muahharen Harezmlilere arz-ı itaat edince, sarayında Harezmsâhînin vekili bulunmaya başlamıştı [Bartold, Moğol İstilas Zamanında Türkistan].

sipas bi-kıyasla müzeyyen ve murassa ibaratla irsal buyurdu. Anı tazim ve tekrim birle veda edüb gönderdi ve dönüb gelüb tertib ve techize meşgul oldu. Ve her taraftan hazık ve mahir sâni'ler ve sayigler getirtüb üç ay müddeti işletti. Murassa ana leyl ve havatim-i nefise ve melbusat-ı murassa fahir ve fünün-ı cevahir birle araste ve evanı ve taslar ve taş ve afitabe ve altın gümüş nerdüban ve süpürge ve Çin ve Hoten tuhfeleri ve civarı mahru ve gilman-ı hub çehre ve cenibet mutavvak ve badpa atlar v katırlar nakd ve cins bi-had ve add müretteb ettirdi. Ve sadr-ı imam-ı kadı Şerefeddin'i ki ana ber ü emasil-i kudat-ı cihan dendi, cehaz tertibi ve akd-i nikâh takdimi-çün bile verübüdü. Çün Sivas'ta Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah anı ağırlayub envai mekarim ve ikram takdim kılub anın sohbetinde saltanat hizmetine müteveccih oldu. Ve eğer devr-i (s. 228) şehrinde önürdü sultan hizmetine varub hali arz etti. Sultan erkân-ı devletini Emir Seyfeddin Çaşnigir Ayaba ve Zeyneddin Beşara ve Bahaeddin Kutluca ve Mübarizeddin Çavlu Bey ve şehrin sair ayan ve muteberlerini istikbal için karşı gönderdi. Ta anın mukaddemini muazzam ve mükerrerem görüp şehre getirdiler. Ve bir araste han envai aba ve nimetle döşediler. Taam yediğinden sonra dağıldılar. Ertesi sultan bar-ı âmm buyurdu, ve dergah ve eyvanı ekabir ve beylerle araste kıldı, ve Türki ve Kazvini ve Deylemî ve Rumî serhenkler ve bölük başları ve çavuşlar ve durbaşlar ellerinde zupinler (زوپنلر) ve değnekler ve çevganlar iki taraftan durdular. Sultan külâh-ı kiyani başına koyup taht-ı kameranî üzerinde oturdu. Hacibler ve vükela Kadı Şerefeddin'i davet etmeye vardılar. Keramet tamam birle saltanat bargâhı hizmetine okudular. Çün saltanat hizmetine geldi. Nevazeş ve ikramdan şöyle ki layık ve mutabık ola ve selâtin-i namdar ve mülük-ı tacdardan anın gibi âlem-i ihtiram ola, olundu. Sultan izaz ve ihtiram rüsumun riayet ettiğinden sonra Melik Fahreddin'i sordu. Kadı Şerefeddin ibaret ve belaget-i tamam birle Melik Fahreddin'in ihlâs ve itaatin ve hevaradlığ ve karabetin taktır etti. Çün han getirilüb fevâkih tenavül olundu ve mümessek ve hub rayihalı şerbetler ve kımız ve kamran içildi. Kadı Şerefeddin'i tazim ve tebcil-i tamam birle vesakına iletiler. Ertesi sultan kadı ve eimme ve ulema ve kudat ki bu mühime-çün evvelden şehirlerinde gelüb müctemi olmuşlardı, selamlık sofasına davet edüb hazır ettirdi. Ve buyurmuştu ki altun tenekeler meratible bin miskal ve beş yüz miskal ve iki yüz miskal ve yüz miskal ve elli miskal şeker kalıpları içinde Antalya'da tabiye etmişlerdi, ve her şekerdeki altunun ve zenin rukumla üzerinde merkum etmişlerdi, altun ve gümüş tabaklar içine, koyup ol meclise hazır olan ashab-ı ilim ve ilim ve erbab-ı seyf ü kalem önünde riayet-i meratib edüb kodular. Ve sarayın havuz ve birkesine su yerine şerbet doldurdular. Çün eyvanın sofası a'van-ı devlet ve a'yan-ı memleket ve eimme ve kudat-ı İslâm birle araste ve meşhun oldu, iki tarafın vekil ve tanıkları hazır oldular. Kadı-yı imam haber-i imam heman Sadreddin Ruhevi ki ol zamanın müftüsü ve ol asrın imamıydı ve bu nikâhın akdine müteayyin olmuştu, Emiri'l-Mü'minin Me'mun halifenin hutbesini okudu. Çün akd-i nikâh muntazam oldu ve yüz bin filori

mihr tayin olub akade-i ced ve sal kurbet ve karabet istihkâm buldu, çavuşlar ve dailer “kutlu ve mübarek olsun!” avazını semek-i semmak ve zirve-i eflaktan aşırıdılar, ve altun ve gümüş ve cevahir saçu saçılıb bargâh ve eyvan ve saht-i gül-feşan-i rebîf gibi, ki yere saçılır, müzeyyen oldu. Ve han-ı has döşeyüb selayı âmm ettiler. Ve her kişi elini taama uzatub tenavül kıldılar. Ve envai etama dane ve zerde ve zirba ve doğba (دوغبا) ve mast-ı abe ve kebablar ve püryanlar ve helvalar senbuseler yenüb her kişi muradınca ekel ettiler. Ve muattar ve mümessek şerbetler ve kıymız ve kamran Oğuz resmince içildi. Andan sonra “fe iza taammüm fe enteşeru” okudular, Kadı Şerefeddin makamına gitti. Sultan altun ve akçe ve teşrif-i feravan ve kemhalar ve at ve katır ve kul ve halayık ardınca gönderdi. Kadı Şerefeddin dahi âdet-i ma’hud üzerine sultanın yedeğinin üzengisini öptü, ve tazim için baş koyup dua ve sena vazifesini yerine getirdi. Ertesi sultan hazinedarlara buyurdu ki emtia ve esbab ki dünürlüğe varanlar ilediserlerdir, (s. 229) şöyle ki gerek ve layıktır tertib edeler. Emir-i muta mucibince çokluk âlat ve esbab müyesser oldu. Sultan Emir-i meclis Mübarizeddin Behramşah’ı ol mühime mendub kıldı. Üstadü’-d-dar çavuşlar altun gümüş âlatın ve melun nefis ağır kemhaları ve deve ve katır kutarlarını ve mutavvak ve ser-efsarlu yedekleri ve zerduzi atlas örtülü ve altun kubbeli imarı ürendü emin-i pakize hadımları iletüb emir-i meclise teslim ettiler. Ve ekabir ve beylerin hatunların tayin ettiler ki Mahruse-i Erzincan melike hizmetine varalar ve anın hizmetince böyle geleler. Çün mühimmat-ı itmama erişti, Emir-i Meclis ve Kadı Şerefeddin havatin-i layık ve rayık libasat ve tecemmülat birle azimet kıldılar. Çün Erzincan hududuna eriştiler, Kadı Şerefeddin önürdü ileri gitti, melik hizmetine vardı, ve sultanın iltâf ve insaf ve ihsanına ki müşahede kılmişti, deyüverdi, ve emir-i meclis bir hayli ulular ve leşker ve havatin geldiğini ilam etti. Melik her kişi için kadr ü menzileti miktarınca menzil ve nüzl tertib buyurdu. Ve feravan-ı nüzller dayeler ve hademeler ve havatin ve ayanla istikbale gönderdi. Çün Emir-i Meclis şehre yakın erişti ki bir menzil kalmıştı. Revnak ve galebe-i tamam ve sancak ve ilam birle hassa mutribleri ve şehir mutriblerini karşı gönderdi. Çün iki büyük birbirine eriştiler ve iki tarafın çerileri saf çeküb Şadilik âlemlerini çözüp biri biriyle görüştüler, ve Emir-i Meclis nazırı melikin bayrağına düştü, atından indi. Melik Fahreddin dahi Emir-i Meclisi gördü, atından indi ve koca koca görüştüler. Mülayime ve muânakadan sonra geri atlarına bindiler. Emir-i Meclis Sultanın selamını Melike erişirdi, ve pürsiş ve ikramdan nesne baki komadı. Melik dahi baş koyup itti: Ben şah-ı cihanın bende ve hizmetkârıyım, ümidder ki badü’l-yevm şunun gibi hizmet ve kolluklar ki saltanat dergâhına layık ola, bu bendeden sadır ola, dedi. Bu resme mülâtıfa ve müfavıza gösterüb her babdan biri biriyle mukaleme ve muhadese kılarlardı. Çün şehre eriştiler, Emir-i Meclis ve sultanın beylerini kendi sarayına kondurdu, ve hüsrevâne maide ve han döşedi. Han götürülüb dua kılındıktan sonra bezm ü işret-i âlâtı konuldu. Ve erden-i avretten her sınıf mutribler geldiler, ve bezmin çehresi gülberk ve sadberk gibi firuzan

ve handan oldu. Ve eflak-ı mecamiî sakinlerinin mesamiî anların nağamat-ı zir ü bam-ı ilhan-ı hoş minvallerinden doldu. Çün akdah-ı efrâh rah-ı kürat ve miratla sair ve dair oldu, dostgâni resmiyle dolular içmeye başladılar. Çün evvel gün meclis bu resmle payana erişti, ertesi Emir-i Meclis esbab ve emval ve hazayini ki sultan göndermişti, tafsil ve nüshası birle sultanın ümena ve hazinedarları birle melik hizmetine gönderdi. Melik sultanın uluvv-i himmet ve kemal-i sahavetine dua ve selalar kılıp hazinedarları ve bohçadarları envai ıstınâ' ve ihsan birle iki gün müddetinde cümle esbab müheyya ve müretteb oldu. Melik ve Emir-i Meclis ve iki tarafın beylerin ve uluları ıyş ü işret ve kâmrânlık ve şâdmanlıkla ruzgar geçirdiler. Ve simin bina-kuş nuş-a-nuşı avazi tarım-ı nilgünden guzer kıları. Şöyle ki mümkün olaydı ol işretin mutriblerinin ilhani hoşluğundan zührenin zühresi müzâb olurdu. Çün yarak ve karir üstlükten feragat buldular, melik üç yüz a'la ve evsat ve edna hilatler ve üç yüz bin sultani akçe ve murassa irilü ve oyanlu atlar Emir-i Meclise gönderdi. Ta ki maslahat vakt-i muktezası üzerine beyler ve hadem ü haşeme tefrika etti. Ve ahşame (s. 230) tayin-i esbab ve emval ve hazain ve cehazı mehd-i muazzam birle şehirden taşra naklettiler. Ve sehergâh göç kösün vurub hurremlük ve şâdmanlık birle saltanat hazreti tarafına teveccüh ettiler. Çün Etmeksüz menziline eriştiler, Emir-i Meclis önürdü sultan hizmetine vardı, ve ahval ve kazayayı arz etti. Sultan buyurdu ki âzin bağladılar ve şehri bezediler, ve saltanat sarayının evlerini envai ziyet birle müzeyyen kıldılar, ve altun mecmerele içinde buhurlar ettiler ve bezm ü işret esbabın müheyya kıldılar, ve ulular ve ayanlar hatunları ki hazırıldılar, mehd-i istikbaline vardılar. Çün geceden bir pas geçti, tarafının cümle muhadderat ve havatini hurru'l-ayn haldberin gibi murassa altun bilezikler ve harir libaslara müstagrık olub mehd-i ala hizmetince şehre geldiler. Ve hümayun-ı şebistan ve gerdeğe girdiler, ve melikeyi gerdek tahtına nasb ettiler. Ve şol kadar buhur-ı surur mecmere-i hubur içinde dizdar ki kevâkib-i ulviyi ve icram-ı süfliyi teshir-i rabikasına bağladılar. Ve şol miktar mumlar ve meşail-i firuzan oldu ki saltanat devletinin hevadarları gayet irtiyahdan nazan oldular. Çün gece sülüsünü geçti, Emir-i Meclis bezm besatını durup aher etti; Şah Keykavus azm-i şebistan-ı gülistan-ı arusi kılıp gerdeğe girdi. Çün sabah-ı sadık tulu' kıldı, sultan ol Azra kenarından Vamık gibi durub hamam azmetti. Ve buyurdu ki bezm ü surur âlatını ve işret ve iyş edevatını gereği gibi tertib ve tezyin edüb dakayik-i horde dâni ve rüsum-ı şadmaniden bir şemme ihmal etmeyeler. Sultan istihmamdan sonra bargâha gelüb nüzhet ve hurremlük birle tahtına çıktı, haciblere buyurdu ki kapucılar perde yukarı götürüb beyler bargâha girmeye destur verdiler. Ve Erzincan beylerini mükerrerem ve muhterem meratib ve mecalis-i şerifeye davet edüb oturdular. Ve han nehari yenüb götürüldükten sonra işret-i âlatı badiye memzuc-ı meşrebeleri ve tasat ve kasat ve camat tezyin edüb amele getirdiler. Mutribler rud-suruyla avaz etmeye agaz ettiler. Ruh-ı kuds her lahza ol behiştî abad-ı meclis ve "in yekad" ayetini okurdu. Andan sonra geri bir araste-i han döşediler. Püryan pilavları ve tavuk ve

güvercin ve keklik-i derrac kebabları ve nardenk aşları ve elvan niam yenüb has ve âmm doydu ve havaşi ve hadem nevalar götürdüler. Bad ez refi-i maide geri akdah-ı efrâh dair ve sair oldu ve ukab-ı ukar ehli meclis dimağı fezasında pervaz etti ve süruru ibtihac-ı imtizac el-mai bi'r-ruh vasıtası birle temayüle geldi. Sultan her saat iltâf-ı bi-nihayeti birle meclis ehline riayet ve dildarlık kılarıdı. Ve sağ ve sol kol beylerine ve Erzincanlılere dolu dostkâmi için gönüllerden teselli kılarıdı. Bu halet üzere bir hafta müdam-ı şürb-i müdama meşgul oldular. Andan sonra sultan beş yüz hilat ve yedi yüz bin akçe ve yüz baş at ve yüz baş katır türlü türlü kemhalar ve kumaşlar ve kul ve halayık-ı hazinedarlar ve emir-i ahur ve emir-i meclis birle Kadı Şerefeddin'e irsal kııldı. Kadı Şerefeddin Erzincan beylerine her birine mertebe ve miktarınca nakd ve hilatlar ve at ve katırdan ilişitirdi. Beyler hilati giyüb saltanat hazreti hizmetine vardılar, ve el öptüler. İş ü işret ve şadi ve selvetle ol gün dahi ruzgar geçirdiler. Ertesi sultan seyrana bindi. Cümle beyler ve sipahiler mevkib-i hümayun hizmetinde mülazım ve hazır oldular. Erzincan beyleri meydanda atından inüb yayan oldular. Veda için el öptüler ve şakir-i iltâf ve zâkir-i eyâdi ve hamid-i enam hüsrev-i eyyam, melik hizmetine müteveccih oldular. Sultan âdet-i meluf üzerine devlet serverleri ve beyleriyle top ve çevgan oynadı...⁴²

(s. 231) Elimizdeki vesaikin fıkdanından dolayı, Selçukî devletinde tekâlifin nelerden ibaret olduğunu, nasıl tahsil edildiğini, devlet bütçesinin neye balığ olduğunu, hülâsa o devir hayat-ı iktisadiyesini bize velev ki şöyle umumi bir tarzda olsun anlatabilecek noktaları henüz bilmiyoruz. Hatta saray masarifinin neden ibaret olduğunu da anlayamıyoruz. Yalnız, Selçukîler Hükümet-i İlhanîyenin tabiiyeti altına girerek istiklallerini zayı ettikleri esnada –yani Sultan Alâeddin'in oğlu Gıyaseddin zamanında- Moğolların galebesi üzerine, Selçukî devletinin Rum memaliki mahsulat-ı divaniyesinin üç kısmı itibar kılınarak biri İlhan-ı Azama, biri sultana, biri de ümera ve erkan havayicine tahsis edilmek şartıyla, sulh teklifinde bulunduğunu ve bunun İlhan-ı Azam tarafından kabul olunduğunu biliyoruz⁴³.

Selçukî hükümdarları, bazı vakit, bir şehrin bütün hâsılatını ümeradan birisine tevcih ederlerdi; nitekim “Sultan Rükneddin”, Selçukî devletinin Moğol nüfuzu altında en zelil ve perişan olduğu bir devirde, kardeşinin saltanat-ı müşterekesini izaledeki hizmetine mebni, Sinop şehrini nevahisiyle “Muineddin Pervane”ye ihsan eylemişti⁴⁴. Tabii böyle ihsan edilmiş olan şehirlerin hâsılatı beytülmale girmez idi. Selçukîlerin, daha nüfuz ve istiklallerini gâib etmedikleri ilk devirlerde, sultanın metbuiyetini tasdik eden nim-müstakil melikler, kendi taht-ı hükümlerindeki memalik hâsılatını aynen hazane-i sultaniye vermeyerek

⁴² İbn Bîbî Tercümesi, “s. 152-163”.

⁴³ Hayrullah Efendi Tarihi, “C 1, s. 33”.

⁴⁴ Aynı eser, “C. 1, s. 39”.

yalnız muayyen miktarda bir meblağ ve mükellef hediyeler takdim etmekle iktifa eylerlerdi.

Anadolu Selçukîleri sikkeleri üzerine bile hak ve nakş ettirdikleri resmi unvanlarını, sair İslâm hükümdarları gibi, halifeden alırlardı. Daha Selçukîlerin ilk zamanlarında “Tuğrul Bey” “Emirü'l-Ümera” olunca, halife ona bir ferman-ı mahsus ile birçok mutantan unvanlar vermişti⁴⁵.

(s. 232) Bağdad halifeleri bu gibi unvanlar tevcihini meşar fermanları pek kolaylıkla ısdar ederler, unvan isteyen hükümdar veya emirin kudretini, ehemmiyetini nazar-ı itibara almayarak gönderdiği hediyelerin derecesine göre mutantan unvanlar verirlerdi. “Nizamülmülk” Siyasetnamesinde bu hususta uzun bir hikâye naklediyor ki halife “Kâdirbillah”ın Hindistan fatihi “Mahmud Gaznevi”ye bütün ısrarlarına, hediyelerine unvan talebi maksadıyla gönderdiği sefirlerine rağmen “Yeminü'd-Devle” unvanını vermekle iktifa ettiği halde, kudret ve kuvvetçe Mahmud ile kabil-i kıyas olmayan Semerkand hükümdarına “Zahiri'd-Devle”, “Muin-i Halifetullah” “Melikü'l-Maşrik ve's-Sin” unvanlarını verdiği; ve Mahmud'un bu fermanları bir vasita ile çaldırarak halifeye –Semerkand hükümdarının mezkur fermanlara ne kadar az ehemmiyet verdiğini göstermek maksadıyla- göndermekle “Eminü'l-Millet” unvanını aldığını nakleder⁴⁶. Selçukî padişahı “Melikşah”ın unvan-ı resmisi “es-Sultan Muizü'd-Dünya ve'd-Din Melikşah b. Muhammed Kasım Emirü'l-Mü'minin Celalüddevle”, oğlu “Berkyaruk”un “Ebu'l-Muzaffer Rükne'd-Dünya ve'd-Din” idi.

⁴⁵ Tuğrul Bey “hizmetine mükâfaten emirü'l-ümera unvanına nail oldu ki hülefanın hükümet vasialarındaki beylerin beyi yahud emir-i azam demek olan bu unvan onan evvel Âli Büveyh'de idi. Bunun tevcihi tantana-i azime ile vuku buldu. Halife bir hicab-ı siyah arkasına taht-neşin olarak kisve-i peygamberiyi lâbis ve alamet-i hükümet olmak üzere asa-yı peygamberiyi hamil idi. Tuğrul Bey yere kapandıktan sonra halifenin bir işareti üzerine tahtı yanına kuud eyledi. Kendisini halifenin vekili, idare-i hilafette bulunan bilcümle memalikin emir-i azamı, müslümanların hamisi unvanlarıyla tevkir etmekte olan fermanın kıraatinden sonra Tuğrul Bey birbirini müteakib yedi hilat elbasiyle teşrif olundu. Badehu halifenin yedi hükümetinden me'huz yedi köle hediye olarak verildiği gibi, fevk-i re'sine misk ile muattar bir perde kurulmuş ve İran ve Arabistan tacirlerine alamet olarak başına iki imame konulmuştur. Nihayet, halifenin elini iki defa öptüğü zaman, şark ve garbın hâkimi olduğuna işaret olmak üzere, kendisine iki seyf taklid edilmiştir” [Hammer Tercümesi, C: 1, s. 58].

⁴⁶ Siyasetnamenin kırk birinci mebhası tamamen bu elkabdan bahseder. Orada verilen malumata nazarın, Samanilerden her birinin bir lakabı vardı. Nuh'un lakabı “Şahinşah” babasınınki “Emir Sedid”, büyük babasınınki “Emir Hamid” idi. Irak'ta büyük bir nüfuz sahibi olan “Âli Büveyh” erkânı “Ezhedü'd-Devle”, “Rükne'd-Devle” gibi lakablara maliktiler.